

# वित्तीय जागरूकता संदेश (फेम)

एफआयडीडी, केंद्रीय कार्यालय



वित्तीयसमावेशन आणि विकास विभाग, भारतीय रिज़र्व बैंक

## अस्वीकरण

वाचक आर्थिकदृष्ट्या साक्षर व्हावेत या प्रामाणिक हेतूने हे पुस्तक वाचन आणि अध्यापन साहित्य म्हणून सादर केले आहे. कोणत्याही विशिष्ट वित्तीय उत्पादन/सेवेच्या संबंधात निर्णय घेताना वाचकांना प्रभावित करण्याचा पुस्तकाचा उद्देश नाही.

## कॉपीराइट

स्रोताच्या परवानगीने पुनः प्रकाशनास संमती असेल

चौथी आवृत्ती - नोव्हेंबर २०२३

भारतीय रिझर्व्ह बँकेद्वारा मुद्रित



भारतीय रिझर्व्ह बँक  
Reserve Bank of India  
भारतीय केंद्रीय बँक

## वित्तीय समावेशन आणि विकास विभाग

१० वां. मजला, शहीद भगतसिंह मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००१.

## ऋणनिर्देश

डिझाइन : कौशिक रामचंद्रन

# प्रस्तावना

## वित्तीय साक्षरता

वित्तीय साक्षरतेची व्याख्या वित्तीय जागरूकता, ज्ञान, कौशल्ये, योग्य वित्तीय निर्णय घेण्यासाठी आवश्यक असलेली वृत्ती आणि वर्तन आणि अंतिमतः वैयक्तिक वित्तीय कल्याण साध्य करण्यासाठी केलेले या सर्वांचे संयोजन अशी केली जाते.

## वित्तीयसाक्षरतेचे घटक

वित्तीय साक्षरतेमध्ये ज्ञान, वृत्ती आणि वर्तन या पैलूंचा समावेश होतो ज्यामध्ये पैशाचे व्यवस्थापन, अल्प आणि दीर्घकालीन वित्तीय उद्दिष्टांसाठी नियोजन आणि वित्तीय उत्पादनां बदलची जागरूकता आणि त्यांची निवड यासारखे अनेक संदर्भ समाविष्ट असतात.

वित्तीय ज्ञान	वित्तीय वर्तन	वित्तीय वृत्ती
<p><b>वित्तीय नाज्ञामध्ये</b> मुख्य वित्तीय संकल्पना समजून घेणे आणि वास्तविक जीवनातील वित्तीय परिस्थितीमध्ये लाभाचे मूल्यांकन करण्याची क्षमता समाविष्ट असते. साधे व्याज, *R चक्रवाढ व्याज, व्याज, पैशाचे वेळेनुसार मूल्य, चलनवाढ, विविधीकरण, विभाजन या संकल्पना, जोखीम परतावा आणि कर्जावरील व्याज हे एखाद्याचे वैयक्तिकवित्तनीय ज्ञान निश्चित करण्यासाठी ते काही निर्देशक आहेत.</p>	<p><b>वित्तीय वर्तन</b> दैनंदिन पैशाचे व्यवस्थापन , वित्तीय नियोजन, खर्च, बचत, गुंतवणूक, दैनंदिन गरजा पूर्ण करण्यासाठी क्रेडिटवर अवलंबून राहणे आणि भविष्यातील कल्याणासाठी सुरक्षा जाळे तयार करणे यांचा अभ्यास समाविष्ट आहे.</p>	<p>लोकांचे भविष्यातील कल्याणासाठी बचतीला प्रोत्साहन देणे, दीर्घकालीन सुरक्षितते पेक्षा अल्पकालीन इच्छांना प्राधान्य देणे, जोखमीकडे झुकणे, इत्यादीचे निर्धारण करणे यालाच वित्तीयवृत्ती म्हटले जाऊ शकते.</p>

# प्रस्तावना

वित्तीय शिक्षणावरील राष्ट्रीय धोरण (एनएसएफई) 2020-2025 चा मानस, लोकसंख्येचा विविध वर्गांना त्यांच्या पैशाचे चांगले व्यवस्थापन आणि त्यांच्या भविष्यासाठी योजना करण्यासाठी आवश्यक असलेले पुरेसे ज्ञान, कौशल्ये, वृत्ती आणि वर्तन विकसित करण्यासाठी सक्षम करून भारत सरकार आणि वित्तीय क्षेत्र नियामकांच्या दृष्टीकोनांना, समर्थन देण्याचा आहे. सर्व भारतीयांचे वित्तीयकल्याण साधण्यासाठी बहु-भागधारक (मल्टी-स्टेकहोल्डर) दृष्टीकोन स्वीकारण्याची शिफारस या धोरणात करण्यात आली आहे. हे धोरण संबंधित सामग्री (शाळा, महाविद्यालये आणि प्रशिक्षण आस्थापनांमधील अभ्यासक्रमासहित) च्या विकासावर भर देऊन, वित्तीय सेवा प्रदान करणाऱ्या मध्यस्थांमध्ये क्षमतांचा विकास करून, योग्य संप्रेषण नीती द्वारे वित्तीय साक्षरतेसाठी समुदायाच्या नेतृत्वाखालील मॉडेलच्या सकारात्मक परिणामाचा लाभ घेऊन आणि शेवटी, विविध भागधारकांमधील सहकार्य वाढवून वित्तीय शिक्षणाच्या प्रसारासाठी ५ सी दृष्टिकोन स्वीकारण्याची शिफारस करते.



# सामग्री सारणी

## मूलभूत बँकिंग

संदेश १ - अर्थसंकल्प, बचत आणि उत्तरदायी कर्ज .....	०१
संदेश २ - डिजीटल कर्ज देणारी ऑप्स .....	०४
संदेश ३ - जमा खाती .....	०६
संदेश ४ - क्रेडिट स्कोअर .....	०७
संदेश ५ - बँका आणि व्यवसाय प्रतिनिधींच्या नवीन श्रेणी .....	०८
संदेश ६ - निष्क्रीय खाती .....	१०

## वित्तीयक्षमता

संदेश ७ - कर्जावरील व्याज.....	०१
संदेश ८ - चक्रवाढ व्याज (कंपाउंडिंग) .....	०४
संदेश ९ - महागाई चलनवाढ .....	०६
संदेश १० - पैशाचे वेळेनुसार मूल्य .....	०७
संदेश ११ - जोखीम विरुद्ध परतावा .....	०८
संदेश १२ - विविधीकरण .....	१०

## डिजिटल वित्तीयसाक्षरता

संदेश १३ - रिटेल रेमिटन्स .....	२३
संदेश १४ - युनिफाईड पेमेंट्स इंटरफेस .....	२४
संदेश १५ - इलेक्ट्रॉनिक बँकिंग व्यवहार करताना काय करावे आणि काय करू नये .....	२६
संदेश १६ - एटीएम व्यवहार करताना काय करावे आणि काय करू नये .....	२७
संदेश १७ - फसव्या (डिजिटल) व्यवहारांमध्ये ग्राहकाचे दायित्व .....	२९

## ग्राहक संरक्षण

संदेश १८ - चुकीची विक्री .....	३१
संदेश १९ - सचेत पोर्टल .....	३२
संदेश २० - खरे असेल तर खुप चांगले आहे .....	३३
संदेश २१ - ठेव विमा .....	३५
संदेश २२ - तक्रार निवारण यंत्रणा .....	३८
संदेश २३ - रिझर्व्ह बँकेची तक्रार निवारण प्रणाली (सीएमएस) .....	४०
संदेश २४ - आपत्तीपासून सुटका / आपदा से राहत .....	४२

## शैक्षणिक विचार

संदेश २५ - अकाउंट एग्जीगेटर (एए) .....	४५
संदेश २६ - मनीऑप - दृष्टिहीन व्यक्तींना सक्षम करणे .....	४६
संदेश २७ - अस्वच्छ / फाटलेल्या / दोषयुक्त नोटा बदलून घेणे .....	४७
संदेश २८ - नाण्यांबद्दल दिशाभूल करणाऱ्या माहितीचे निराकरण करा .....	४८
संदेश २९ - डिजीटल रूपया .....	४९
संदेश ३० - उदगम पोर्टल .....	५०

## वित्तीयजागरूकता संदेश (फेम)

# मूलभूत बैंकिंग



## संदेश 9

अर्थसंकल्प, बचत आणि  
उत्तरदायी कर्ज

## अर्थसंकल्प तयार करणे



## अर्थसंकल्प म्हणजे काय ?

सोप्या भाषेत सांगायचे तर, ही तुमच्या भविष्यातील उत्पन्नाची आणि खर्चाची योजना आहे. बजेट वार्षिक, मासिक किंवा अगदी साप्ताहिक असू शकते.

## मुळात अर्थसंकल्प का तयार करायचा ?

अर्थसंकल्प हातात असल्याने, तुम्ही तुमच्या खर्चावर अधिक चांगल्या प्रकारे नियंत्रण ठेवू शकाल आणि अधिक बचत करू शकाल. अर्थसंकल्पाची प्रत्यक्ष खर्चाशी तुलना केल्यास तुम्ही कुठे जास्त (किंवा कमी) खर्च केला हे दिसून येईल.

अर्थसंकल्पाचे अंतिम उद्दिष्ट म्हणजे तुमच्या वित्तीयनियोजनात मदत करणे.

## बचत

### बचत म्हणजे काय ?

बचत पाहण्यासाठी एक चांगलं दृष्टीकोन खालीलप्रमाणे असेल :

बचत = उत्पन्न - खर्च ✘

खर्च = उत्पन्न - बचत ✔



तुम्ही काहीही खर्च करण्यापूर्वी तुमच्या  
उत्पन्नाचा काही भाग  
बाजूला ठेवावा

### बचत कुठे करावी ?

बचत करताना ज्या तीन महत्वाच्या गोष्टी लक्षात ठेवल्या पाहिजेत त्या म्हणजे सुरक्षितता, तरलता आणि परतावा

तुमची मूळ रक्कम किंवा एखाद्या विशिष्ट मालमत्तेतील गुंतवणुकीचा परतावा किती निश्चित/गॅरंटीड आहे यावर सुरक्षितता अवलंबून असेल. शासकीय बॉन्ड सुरक्षित आहेत. बँक मुदत ठेवी देखील तुलनेने सुरक्षित मानल्या जातात. मूल्यात किमान तोटा सहन करून मालमत्ता विकणे किती सोपे आहे यावर तरलता अवलंबून असेल. बँक ठेवी, लिस्टेड आणि ट्रेडेड इक्विटी शेअर्स आणि म्युच्युअल फंड हे तुलनेने अधिक तरल मानले जातात.

परतावा हा वित्तीय उत्पादनाच्या प्रकारावर आणि उत्पादनामध्ये असलेल्या जोखमीवर अवलंबून असेल.

इक्विटी शेअर तुम्हाला अधिक परतावा देऊ शकतो परंतु आर्थिक तोट्याचा धोका जास्त असू शकतो.

### बचत करताना लक्षात ठेवावे असे मुद्दे

- तुमची बचत वैविध्यपूर्ण साधनांमध्ये गुंतवली आहे याची खात्री करा (पृष्ठ क्रमांक २० वरील विविधीकरणावरील संदेश ११ पहा)
- काही भाग तरल मालमतेमध्ये असावा जेणेकरून तुम्ही गरजेनुसार पैसे काढू शकाल
- तुमचे पैसे अत्यंत धोकादायक / अनियमित अशा साधनांमध्ये टाकू नका, तुम्ही ते सर्व गमावू शकता !!!

## उत्तरदायी कर्ज

मूल्य निर्माण करणाऱ्या किंवा परतावआ देणाऱ्या मालमतेत गुंतवणूक करण्यासाठी एवाद्याने कर्ज घ्यावे. चांगल्या कर्जाची उदारहणे म्हणजे घर खरेदी करण्यासाठी तारण कर्ज, मुलांच्या उच्च शिक्षणासाठी शैक्षणिक कर्ज इ.

 <p>मालमतेत गुंतवणूक करणे</p> <p>✓</p>	 <p>शिक्षणासाठी निधी देणे</p> <p>✓</p>
 <p>वैयक्तिक खर्चासाठी</p> <p>✗</p>	 <p>खर्चासाठी बेजबाबदारपणे क्रेडिट कार्ड वापरणे</p> <p>✗</p>

## कोणाकडून कर्ज घ्यावे ?

बँका, एनबीएफसी आणि एचएफसी सारख्या विनियमित संस्थांकडून कर्ज घेणे ही एक चांगली पद्धत आहे कारण या संस्थांचे नियमितपणे पर्यवेक्षण केले जाते, या संस्था अधिक पारदर्शक असतात, सावकारांप्रमाणे जास्त शुल्क आकारत नाहीत. आणि सेवेत कोणत्याही प्रकारचे विनियामक गैर-अनुपालन झाल्यास किंवा कमतरता भासल्यास त्या अंतर्गत आणि विनियमा द्वारे तक्रार निवारणासाठी विनामूल्य तक्रार निवारण प्रणाली प्रदान करतात.

## कर्जाची सुविधा देण्याच्या नावाखाली, तुमची फसवणूक होऊ शकते

अशा एजंटांपासून सावध रहा जे फी भरून कर्ज मिळवण्यासाठी मदत करतात. बँक/एनबीएफसी/एचएफसी किंवा बिझनेस करस्पॉन्डंट (बीसी) यांच्याशी थेट व्यवहार करा.

अशा युगात जेथे डिजिटल कर्ज देणारी ॲप्स निधीसाठी त्वरीत आणि सुलभ प्रवेश उपलब्ध करून देण्यासाठी वचन देतात. ग्राहकांनी देखील कर्ज घेताना जबाबदारीपूर्ण वर्तणूक स्वीकारणे आवश्यक आहे. एवाद्याच्या आर्थिक गरजा समजून घेतल्या पाहिजेत, परतफेड क्षमतेचे मूल्यांकन केले पाहिजे आणि उच्च व्याजदर आणि छुप्या शुल्कांच्या नुकसानांपासून स्वतःचे संरक्षण करण्यासाठी कायदेशीर कर्ज पर्याय निवडला पाहिजे.

## जमा खाती निष्क्रिय विरुद्ध सक्रिय बचत

नियमित बचत बँक खात्यातील  
पैसे खूप कमी व्याजदर मिळवतात,  
म्हणून या बचतीला निष्क्रिय बचत  
असे म्हटले जाऊ शकते.



त्याऐवजी, बँकांच्या  
आवर्ती/मुदत ठेवींच्या  
मध्ये गुंतवणूक करा ज्या  
चांगला परतावा मिळवून  
देतात.

इतर चांगल्या पद्धती :

- खात्याचे पासबुक/स्टेटमेंट घेणे आणि वेळोवेळी नोंदी तपासणे
- चेक-बुक (घेतल्यास) सुरक्षित कोठडीत ठेवणे
- इंटरनेट बँकिंग (उपलब्ध असल्यास) आयडी आणि पासवर्ड कोणाशीही शेअर न करणे
- डेबिट कार्ड (घेतल्यास) पिन कोणाशीही शेअर न करणे
- कोणाशीही ऑनलाईन व्यवहार करण्यासाठी मिळालेला ओटीपी (वन टाईम पासवर्ड) शेअर न करणे

### नामनिर्देशन म्हणजे काय आणि नामनिर्देशन का करावे ?

नामिती (नॉमिनी) ही अशी व्यक्ती आहे जी एकल खात्यातील ठेवीदाराच्या मृत्यूनंतर आणि संयुक्त खात्याच्या बाबतीत सर्व ठेवीदारांच्या मृत्यूनंतर बँक खात्यात पडलेले पैसे (मृत ठेवीदार व्यक्तीच्या कायदेशीर वारसाचा विश्वस्त म्हणून) प्राप्त करण्यास पात्र आहे. दाव्यांची पटकन पूर्तता करण्यांत नामांकन मदत करते आणि कुटुंबातील जिवंत सदस्यांना होणारा त्रास कमी करते.

“ जेव्हा तुम्ही बँकेत ठेव खाते उघडता तेव्हा नेहमी नामनिर्देशन फॉर्म भरा.

जेव्हा आवश्यक असेल तेव्हा तुमचे नामांकन तपशील अपडेट करण्यासाठी तुमच्या बँकेकडे जा आणि पोचपावती मिळवा.

”

### मुदतपूर्व पैसे काढणे

मुदत ठेवी सामान्यतः विशिष्ट / निर्धारित कालावधीसाठी असतात. जर तुम्हाला कालावधी संपण्यापूर्वी रक्कम काढायची असेल, तर बँक मुदतपूर्व पैसे काढण्यासाठी दंड आकारेल.

दाव्याच्या त्रासमुक्त निवारणासाठी नेहमी मुदत ठेवीच्या कार्यकालात (संयुक्त खातेदारांसह) कोणत्याही वेळी, मुदतपूर्व पैसे काढण्याच्या आदेशाची निवड करा.

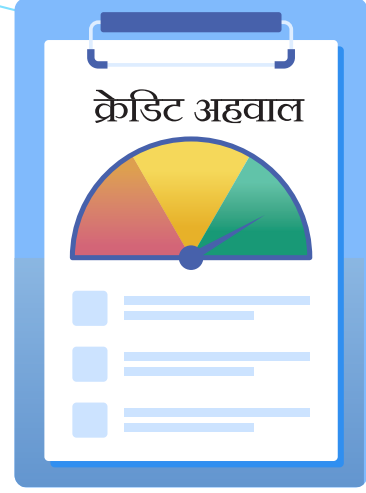
“ ठेवीदाराचा मृत्यू झाल्यास, मुदतपूर्व पैसे काढल्यास कोणताही दंड आकारला जाणार नाही.

”



## क्रेडिट स्कोअर म्हणजे नवकी काय ?

- क्रेडिट स्कोअर (तीन अंकी क्रमांक) कर्जदाराची कर्ज घ्यायची पात्रता दर्शवतो आणि सामान्यतः त्याच्या / तिच्या क्रेडिट इतिहासावर आणि इतर घटकांवर आधारित असतो
  - क्रेडिट स्कोअर क्रेडिट माहिती कंपनी द्वारा जारी केलेल्या क्रेडिट माहिती अहवालासह दिला जातो
  - कर्जदाराने बँक / वित्तीय संस्थाकडून घेतलेल्या कर्जाची नेहमी वेळेवर परतफेड केल्यास क्रेडिट स्कोअर जास्त असतो
- क्रेडिट स्कोअर महत्वाचा का मानला जातो.**
- तुमची कर्जे मंजूर करताना बँका / वित्तीय संस्था तुमचा क्रेडिट स्कोअर आणि क्रेडिट इतिहास इतर घटकांसह तपासतात. इतर सर्व गोष्टी सारख्याच असतील तर जास्त क्रेडिट स्कोअर
  - असलेला कर्जदार सहसा कमी व्याजदराने कर्ज घेण्यास सक्षम असतो.



स्कोअर जितका जास्त असेल तितका कर्जदार अधिक विश्वासार्ह आणि अधिक जबाबदार मानला जातो

## वैयक्तिक मोफत वार्षिक क्रेडिट अहवाल :

व्यक्तीला क्रेडिट स्कोअरसह पूर्ण क्रेडिट अहवाल (एफएफसीआर), एका कॅलेंडर वर्षातून एकदा विनामूल्य उपलब्ध करून दिला जातो. एफएफसीआर पर्यंत पोचण्याच्या प्रक्रियेची माहिती संबंधित क्रेडिट माहिती कंपनीच्या (सीआईसीज) वेबसाईटवर उपलब्ध आहे.

## क्रेडिट इन्फॉर्मेशन रिपोर्ट (सीआयआर) मधील चुकीची सुधारणा :

सीआयआरमध्ये चूक आढळल्यास, कर्जदार सीआयसी / क्रेडिट संस्था (बँका/एनबीएफसी इ.) यांना त्याचा सीआयआर दुरुस्त / अद्ययतन करण्याची विनंती करू शकतो. जर तीस दिवसांहून अधिक अवधि मध्ये तक्रारीची दखल घेतली गेली नाही किंवा कर्जदाराचे समाधान झाले नाही, तर तक्रारदार <https://cms.rbi.org.in> वर तक्रार दाखल करून रिझर्व्ह बँक लोकपाल यांच्याकडे संपर्क साधू शकतो.



तर प्रश्न असा आहे की, तुम्ही क्रेडिट स्कोअर कसा सुधारू शकता ?

- फक्त तुमच्या क्षमतेनुसार, म्हणजे, आपण नियमितपणे आणि वेळेवर परतफेड करू शकाल इतकेच कर्ज घ्या.
- तुमचा कोणताही परतफेड हप्ता चुकणार नाही याची खात्री करा
- कर्जाची परतफेड तुम्हाला शक्य असेल तितकी लवकर करा ज्यामुळे चांगला क्रेडिट इतिहास तयार होतो.

## संदेश ४

## बँका आणि व्यवसाय प्रतिनिधींच्या नवीन श्रेणी

अलिकडच्या वर्षात, पारंपारिक बँकांव्यतिरिक्त, पेमेंट बँकस आणि लघु वित्त बँकांसारख्या बँकांच्या काही इतर श्रेणी अस्तित्वात आल्या आहेत. दोन्ही प्रकारच्या बँकांच्या स्थापनेचा मुख्य उद्देश सुरक्षित, तंत्रज्ञानावर आधारित वातावरणाद्वारे अधिकाधिक वित्तीयसमावेशनाला चालना देणे हा आहे.

## पेमेंट बँका

- लोकांकडून प्रति ग्राहक ₹ २ लाखांपर्यंत डिमांड डिपॉझिट ठेवू शकतात परंतु आवर्ती/फिक्स्ड डिपॉझिट स्वीकारू शकत नाहीत.
- एटीएम/डेबिट कार्ड जारी करू शकतात परंतु क्रेडिट कार्ड नाही
- कोणतेही कर्ज आणि अग्रिम देऊ शकत नाही



पेमेंट बँका विविध माध्यमांद्वारे पेमेंट आणि प्रेषण सेवा देखील देऊ शकतात आणि म्युच्युअल फंड आणि विमा उत्पादने वितरित करू शकतात.

## लघु वित्त बँका

लघु वित्त बँका प्रामुख्याने सामान्य जनतेच्या सेवा न मिळालेल्या आणि कमी सेवा मिळालेल्या वर्गांना बचत सेवा प्रदान करतात आणि लहान व्यवसाय युनिट्स, सूक्ष्म आणि लघु उद्योग, लहान आणि अल्प भू-धारक शेतकरी, असंघटित क्षेत्रातील घटक यांच्या साठी उच्च तंत्रज्ञानाद्वारे कमी परिचालन खर्चात छोट्या रकमेच्या कर्जाचा विस्तार करतात (लघु वित्त बँकांच्या कर्ज पोर्टफोलिओ मधील किमान 50 कर्ज आणि अग्रिम ₹ 25 लाखांपर्यंतचे असतात)

लहान व्यवसाय  
युनिट्स

सूक्ष्म आणि लघु  
उद्योग

लहान आणि अल्प  
भूधारक शेतकरी

असंघटित क्षेत्रातील  
घटक

व्यवसाय प्रतिनिधी (बीसीज)

बीसी हा बँकेचा प्रतिनिधी (किंवा एजंट) असतो जो ग्राहकांना (सामान्यतः दुर्गम ठिकाणी / गावात) त्यांच्या बँकिंग गरज / व्यवहार पूर्ण करण्यासाठी मदत करतो.



बीसी तुम्हाला खालील सेवा देऊ शकतो:

- बँक खाते उघडण्यात मदत करणे
- पैसे जमा करणे आणि काढणे
- तुमच्या खात्यात आणि खात्यामधून पैसे ट्रान्सफर करणे
- कर्ज अर्जाचे संकलन करणे
- लहान मूल्याच्या कर्जाचे वितरण करणे



टीप

आपण हे करू शकता

- तुमच्या परिसरात बीसी उपलब्ध आहे हे जाणून घेण्यासाठी जवळच्या बँकेच्या शाखेची संपर्क साधा
- काही शंका असल्यास तुमच्या बँकेकडून बीसी चे नाव आणि तपशीलाची खात्री करून घ्या
- तुमच्या जवळील बीसी शोधण्यासाठी तुम्ही <https://bcregistry.org.in> वरून देखील संपर्क करू शकता
- तुम्ही बीसी च्या सेवांबद्दल समाधानी नसल्यास तुमच्या बँकेकडे तक्रार करू शकता

## संदेश ७

## निष्क्रिय खाती

## निष्क्रिय खाते म्हणजे काय ?

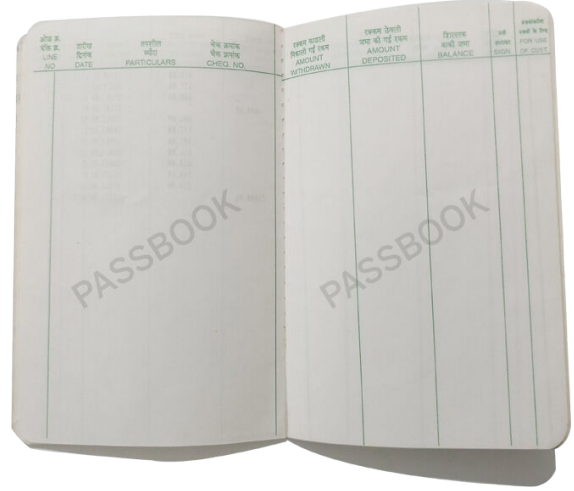
दोन वर्षांपेक्षा जास्त कालावधीसाठी खात्यात ग्राहकांच्या वतीने कोणतेही व्यवहार न केले गेल्यास बँकेद्वारे बचत / चालू खाते निष्क्रिय मानले जाते.

## निष्क्रिय खाती इतर खात्यांपासून का वेगळी केली गेली आहेत ?

फसवणुकीचा धोका कमी करण्यासाठी आणि खात्यातील वाढीव जोखीम बँक कर्मचाऱ्यांच्या लक्षात आणून देण्यासाठी निष्क्रिय खाती इतर खात्यांपासून विभक्त केली जातात

मुदत ठेवींवरील व्याज आणि/किंवा शेअर्सवरील लाभांश जमा करण्याचा आदेश ग्राहक प्रेरित व्यवहार मानला जातो का ?

होय. हे व्यवहार ग्राहक प्रेरित व्यवहार मानले जातात.



## निष्क्रिय खाते सक्रिय करण्याची प्रक्रिया काय आहे ?

- बँकाना सर्व शाखांमध्ये (गैर-गृह शाखांसह) आणि बँक द्वारे प्रदान केल्या जाणाऱ्या V-CIP च्या सुविधेच्या अधीन खातेधारका द्वारे विनंती केली गेल्यास व्हिडिओ-ग्राहक ओळख प्रक्रिया माध्यमातून निष्क्रिय खाती / दावा न केल्या गेलेल्या ठेवी सक्रिय करण्यासाठी केवायसी अद्ययावत करण्याची सुविधा उपलब्ध करून देण्याची सूचना करण्यात आली आहे. त्यानुसार ग्राहक जवळच्या संबंधित बँक शाखेशी संपर्क साधू शकतात.
- रिझर्व्ह बँकेने विहित केलेल्या कस्टमर ड्यू डिलिजेन्स ग्राहक ओळख, जोखीम वर्गीकरण इ. केवायसी मार्गदर्शक तत्वांचे पालन करून बँकाना निष्क्रिय खाते कामकाजाच्या तीन दिवसांच्या आत सक्रिय करावे लागते.

## वित्तीय जागरूकता संदेश

- बँकांनी देखील निष्क्रिय खाते / दावा न केल्या गेलेल्या ठेवी धारकांना एसएमएसद्वारे आणि नोंदवलेल्या ईमेल वर आपणहून माहिती देणे आवश्यक आहे की खातेधारका द्वारे सादर केलेल्या केवायसी दस्तऐवजांच्या आधारावर निष्क्रिय खाती सक्रिय करण्यांत आली आहेत

### निष्क्रिय खाते सक्रिय करण्यासाठी काही शुल्क आकारले जाते का ?

निष्क्रिय खाते सक्रिय करण्यासाठी कोणतेही शुल्क आकारले जात नाही.

### निष्क्रिय बचत बँक खात्यावर व्याज दिले जाते का ?

बचत बँक खात्यांवर, खाते चालू आहे की नाही याची पूर्वा न करता व्याज नियमितपणे जमा केले जाते. मुदत ठेव पावती परिपक्व झाल्यास आणि त्याचे पेमेंट न घेतल्यास, बँकेकडे दावा न केल्या गेलेल्या रककमेवर बँकेकडून बचत खात्याचा व्याज दर किंवा परिपक्व झालेल्या मुदत ठेवीसाठी करार केला गेलेला व्याजाचा दर, जो कमी असेल त्या प्रमाणे व्याज दिले जाईल.

### निष्क्रिय खात्यांची माहिती बँकेच्या वेबसाइटवर उपलब्ध आहे का ?

बँकांना दहा वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ दावा न केल्या गेलेल्या ठेवी / निष्क्रिय असलेली खाती यांची यादी त्यांच्या संबंधित वेबसाइटवर प्रदर्शित करावी लागते. खातेदाराच्या नावाने खात्यांची यादी शोधण्यासाठी बँकांद्वारे सामान्य जनतेसाठी शोध सुविधा देखील पुरवली जाते. रिझर्व्ह बँकेच्या ठेवीदार शिक्षण आणि जागरूकता निधी (डिईए) मध्ये बँकांनी हस्तांतरित केलेल्या हक्क न सांगितल्या गेलेल्या ठेवींचा शोध घेण्यासाठी ग्राहक उद्गम (UDGAM) पोर्टलवर रिझर्व्ह बँकेद्वारे प्रदान केल्या गेलेल्या शोध सुविधेचा देखील



(<https://udgam.rbi.org.in/unclaimed-deposits/#/login>)

वापर करू शकतात. सध्या सूचीबद्ध केल्या गेलेल्या ३० बँकांसाठी ही शोध सुविधा

[https://www.rbi.org.in/Scripts/BS\\_PressReleaseDisplay.aspx?prid=56498](https://www.rbi.org.in/Scripts/BS_PressReleaseDisplay.aspx?prid=56498)

येथे उपलब्ध आहे.

# वित्तीय सक्षमता



संदेश ६

कर्जावरील व्याज

तुम्ही १ वर्षासाठी बँकेकडून  
₹ 100 चे कर्ज घेता



आणि बँक म्हणते की  
तुम्हाला दर वर्षी दराने  
10% सरळ व्याज भरावे  
लागेल

याचा अर्थ वर्षाच्या शेवटी तुम्हाला ₹ 100 (कर्जाची रक्कम) अधिक ₹ 10 (सरळ व्याज \*)  
म्हणजेच एकूण ₹ 100 परत करावे लागतील.

सरळ व्याज\* गणना

$$\left( ₹ 100 \times \frac{10}{100} \right) \times 1 = ₹ 10$$

i.e

$$I = \left( P \times \frac{r}{100} \right) \times n \text{ where}$$

पी = मुद्दल ; आय = व्याज; आर = व्याज दर आणि एन = वर्षांची संख्या

पण सावध रहा !!!



- कर्ज मंजूरी पत्राच्या अटी व शर्ती नेहमी वाचा कारण त्या संस्थाप्रमाणे बदलू शकतात.
- नेहमी उत्तम प्रिंट वाचा, काही संस्था आकार 2% (छोट्या अक्षरा मध्ये दरमहा लिहिलेले असते)  
असे म्हणतात, परंतु वास्तविक दर दरवर्षी 24% पर्यंत पडतो
- वास्तविक दर आणि त्याचा तुमच्या वित्तीय स्थितीवर होणारा परिणाम जाणून घेण्यासाठी नेहमी  
वार्षिक व्याजदराचा विचार करा !

\* बँका सरळ व्याजदराने कर्ज देत नाहीत

## संदेश ७

## चक्रवाढ व्याजदर (कंपाउंडिंग)

चक्रवाढ व्याजाला व्याजावरील व्याज असेही म्हणतात.  
चक्रवाढ व्याजामध्ये, फायदा असा आहे की  
कमावलेले व्याज मुदलात जोडले जाते  
आणि पुन्हा-गुंतवणूक केली  
म्हणून मुदल अधिक व्याज यांवर  
व्याज मिळते !



आणि जेव्हा हे चक्रवाढ व्याज दीर्घ कालावधीसाठी असते, तेव्हा परतावा  
साध्या व्याजाच्या तुलनेत खूप जास्त होतो\* !

हे स्पष्ट करण्यासाठी एक उदाहरण पाहू :

वर्ष १	
मुदल	₹ 10,000
व्याज @ 10% (वार्षिक चक्रवाढ व्याजाने)	₹ 1,000
वर्ष 1 च्या शेवटी रक्कम	₹ 11,000
वर्ष २	
₹ 11,000 वर व्याज @ 10% (वार्षिक चक्रवाढ व्याज दराने) (म्हणजे मूळ मुदल ₹ 10,000 + ₹ 1000 चे व्याज)	₹ 1,100
वर्ष २ च्या शेवटी रक्कम	₹ 12,100
वर्ष ३	
₹ 12,100 वर व्याज 10% (वार्षिक चक्रवाढ व्याजदराने) (वर्ष २ च्या शेवटी रक्कम)	₹ 1,210
वर्ष ३ च्या शेवटी रक्कम	₹ 13,310

चक्रवाढ व्याजदरासाठी (कंपाउंडिंगसाठी) सूत्र

$$A = P \times \left( 1 + \frac{r}{n} \right)^{n \times t}$$

जेथे P = रक्कम; पी = मुदल; आर = व्याज दर (दशांश);

एन = एका वर्षात चक्रवाढीची संख्या टी = कालावधी वर्षांमध्ये

\* बँका सरळ व्याजदराने कर्ज देत नाहीत



### चक्रवाढ व्याजदरांची (कंपाउंडिंगची) शक्ती

10 वर्षांसाठी 10% सरळ व्याज दराने \* ₹10,000 गुंतवणूक केल्यावर त्याचे 20,000 होतात. परंतु 10% तिमाही चक्रवाढ व्याजासह ते ₹ 26,851 होतील.

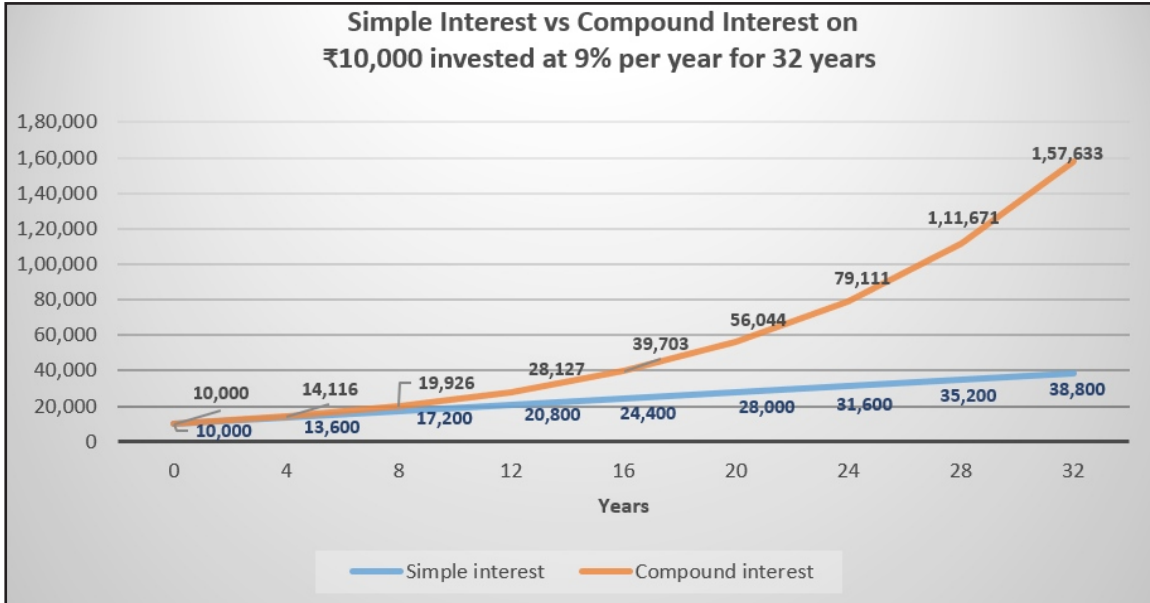
$$\begin{aligned} & [=10000 * (1+((10/100)/4))^{4*10} \\ & =10000 * 2.6851 \\ & =26,851] \end{aligned}$$

म्हणून, चक्रवाढ व्याज दराने (कंपाउंडिंग) ₹ 6,851 किंवा 34% अधिक रक्कम प्राप्त होते !



#### लक्षात ठेवा

दीर्घ मुदतीसाठी पैसे गुंतवून ठेवता आल्यास चक्रवाढ व्याज दरांमुळे मोठे फायदे मिळू शकतात !



\* बँका सरळ व्याजदराने कर्ज देत नाहीत

संदेश ८

महागाई



2023  
समजा तुम्हाला १ किलो सफरचंद  
₹ १०० मध्ये मिलतात



2024  
त्याच १ किलोची किंमत आता  
₹ ११० आहे

1 वर्षात महागाई

$$\text{महागाई} = ₹ 110 - ₹ 100 = ₹ 10 \text{ किंवा}$$

$$(10/100) * 100 = 10\%$$



तर, महागाई म्हणजे ठराविक कालावधीत वस्तू आणि सेवांच्या किंमती वाढण्याचा दर ज्यामुळे राहणीमानाचा खर्च वाढतो

स्वालील परिस्थितींचा विचार करा

परिस्थिती १

वार्षिक 6% दराने पैसे जमा

परतावा - 6%

महागाई (चलनवाढ दर) - 4%

परताव्याचा वास्तविक दर :

परतावा % - चलनवाढ % = 6% - 4% = 2%

म्हणजे

सकारात्मक परतावा

परिस्थिती २

पैसे जमा केलेले नाहीत आणि रोखीने ठेवले आहेत

परतावा - 0%

महागाई (चलनवाढ दर) - 4%

परताव्याचा वास्तविक दर :

परतावा % - चलनवाढ % = 0% - 4% = - 4%

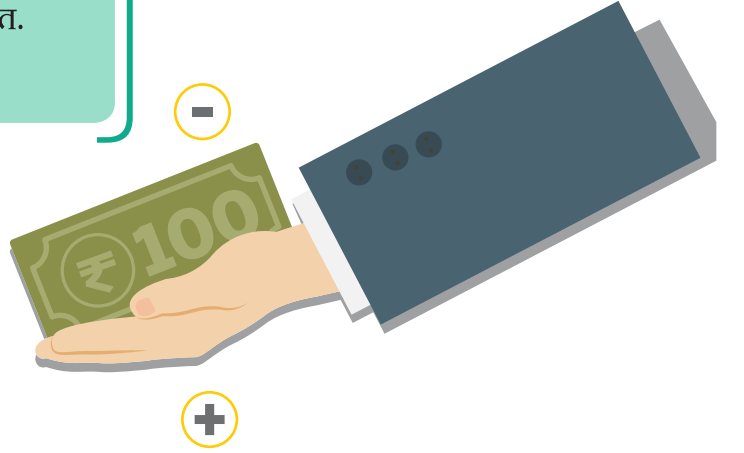
म्हणजे

नकारात्मक परतावा

रोखीत ठेवलेल्या पैशाचे मूल्य 4% कमी झाले कारण महागाई 4% होती

कमीत कमी महागाई (चलनवाढ) दरपेक्षा जास्त परतावा देणाऱ्या योग्य वित्तीय उत्पादनांमध्ये गुंतवणूक करणे किती महत्वाचे आहे हे तुम्ही वरील उदाहरणावरून समजू शकता !

पैशाचे वेळेनुसार मूल्य (टीव्हीएम) ही अशी संकल्पना आहे की जर व्याजाचा दर सकारात्मक असेल तर आज उपलब्ध असलेल्या पैशाचे मूल्य, त्याच्या संभाव्य कमाई क्षमतेमुळे, भविष्यात उपलब्ध असलेल्या त्याच्या मूल्या पेक्षा जास्त असते. आजचे ₹ 100 हो दोन वर्षांनंतर मिळणाऱ्या ₹ 100 च्या समतुल्य असू शकत नाहीत.



---

व्याज दर / सवलत दर 10% गृहीत धरून खालील परिस्थितींचा विचार करा.

---

10% दराने गुंतवलेल्या ₹ 100 चे वार्षिक चक्रवाढ व्याजाने २ वर्षात मूल्य ₹ 121 होईल याला सध्याच्या रोख प्रवाहाचे भविष्य मूल्य म्हणतात.

त्याच प्रमाणे 2 वर्षांनंतर ₹ 121 प्राप्त करणे हे आज ₹ 100 प्राप्त करण्यासारखे आहे. याला भविष्यातील रोख प्रवाहाचे वर्तमान मूल्य म्हणतात. 2 वर्षांनंतर प्राप्त करण्यायोग्य ₹ 121 चे आज वर्तमान मूल्य आहे. ₹ 100

अशा प्रकारे, आपण पाहतो की पैशाला 'वेळेनुसार मूल्य' असते.



## महागाई

जर पैसा हुशारीने गुंतवला नाही तर महागाईमुळे त्याचे मूल्य कमी होऊ शकते.

जर ₹ 2 गुंतवणुकीवर परतावा 5% असेल आणि चलनवाढीचा दर 7% असेल, तर खरा परतावा (-2%) असेल! पैशाचे मूल्य ₹ 2 ने कमी झाले आहे.

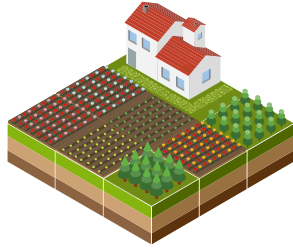
म्हणून, महागाई आणि घटकांची भरपाई करण्यासाठी, वित्तीय संस्था तुम्ही पैसे जमा केल्यास, व्याज देतात आणि पैसे उधार घेतल्यास व्याज आकारतात. म्हणून, भविष्यातील पैशाचे मूल्य टिकवून ठेवण्यासाठी महागाई दरापेक्षा अधिक परतावा मिळविण्यासाठी योग्य वित्तीय उत्पादनांमध्ये बचत आणि गुंतवणूक करणे आवश्यक आहे.



कोणत्याही गुंतवणुकीत विशिष्ट जोखीम असते.

साधारणपणे, जोखीम आणि परतावा यांचा थेट संबंध असतो.  
अपेक्षित परतावा जितका जास्त असेल तितकी जोखीम जास्त  
(प्रारंभिक गुंतवणूक गमावण्याच्या शक्यतेसह).

आणि परतावा कमी असेल, जोखीम देखील कमी होते.



वित्तीय उत्पादनांमध्ये गुंतवणूक करताना किंवा बचत करताना लक्षात ठेवायचे मूलभूत गुंतवणुकीचे तत्व म्हणजे जोखीम विरूद्ध परतावा यांतील तुलना.  
उच्च अपेक्षित परताव्यात जास्त जोखीम आणि संभाव्य नुकसान होण्याची शक्यता असते.



### आपले जैसे हुशारीने गुंतवा !

सावधान उच्च आणि जलद परतावा योजना धोकादायक असू शकतात जोखीम समजून घेतल्याशिवाय परताव्याच्या मागे लागू नका !

योजना प्रस्तावित करणाऱ्या संस्थेची पार्श्वभूमी आणि कार्यप्रदर्शन पूर्णपणे तपासा. नियम आणि अटी काळजीपूर्वक वाचा.

अज्ञात घटकांच्या 'टू गुड टू बी टू' योजनांच्या मोहात पडण्यापूर्वी त्यांचा अभ्यास करण्यासाठी योग्य परिश्रम करा !!!

माहितीचा अहवाल देण्यासाठी किंवा कोणत्याही योजनेअंतर्गत जमा केलेल्या ठेवी किंवा पैशांची परतफेड करण्यात चूक केलेल्या कोणत्याही संस्थेविरुद्ध तक्रार नोंदविण्यासाठी [www.sachet.rbi.org.in](http://www.sachet.rbi.org.in) ला भेट द्या.

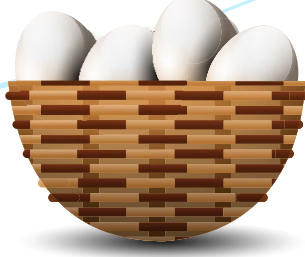
### आरबीआई कहता है आणि आरबीआईसे

वित्तीय साक्षरता आणि ग्राहक संरक्षण संदेशाबद्दल लोकांना शिक्षित करण्यासाठी रिझर्व्ह बँकेने मास मीडिया जनजागृती मोहीम (एसएमएस, इलेक्ट्रॉनिक आणि प्रिंट मीडिया, फेसबुक आणि ट्विटर) सुरू केली आहे.



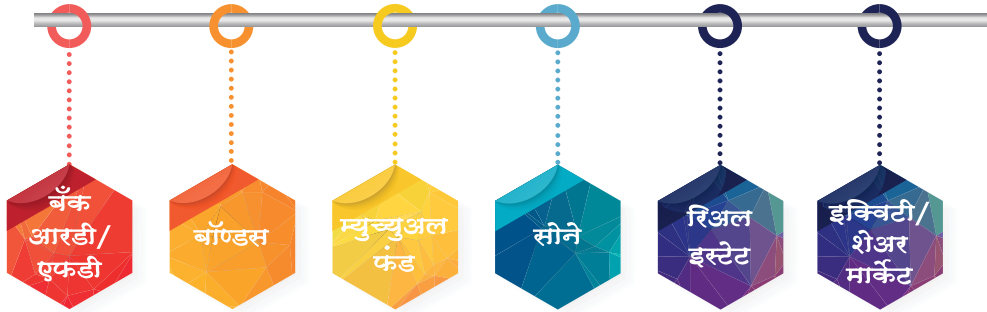
एसएमएस मोहिमेसाठी, रिझर्व्ह बँक आरबीआईसे आईडी वरून संदेश पाठवते. अधिक माहितीसाठी, 14440 वर कॉल करा.

जुनी म्हण आपल्या सर्वांना माहीत आहे



तुमच्या जवळची सर्व अंडी  
एका टोपलीत ठेवू नका.

विविधी करण म्हणजे तुमचे पैसे वेगवेगळ्या मालमतांमध्ये गुंतवण्याची प्रक्रिया.



वैविध्य का असावे

वेगवेगळ्या मालमतेमध्ये गुंतवणूक करून वैविध्य आणण्याचे कारण म्हणजे कोणत्याही एक किंवा अधिक मालमतेचे मूल्य घसरल्याने होणाऱ्या नुकसानापासून एखाद्याचे संरक्षण करता येते. वेगवेगळ्या मालमतेच्या किमतीत एकाच वेळी घसरण होत नसल्यामुळे, एका मालमतेच्या किमतीत झालेल्या घसरणीची भरपाई दुसऱ्या मालमतेच्या किमतीच्या झालेल्या वृद्धीद्वारे केली जाऊ शकते ज्यामुळे एखाद्याचे गुंतवणुकीतून नुकसान होण्यापासून संरक्षण होते.

वित्तीय जागरूकता संदेश (केम)

# डिजिटल वित्तीय साक्षरता



वित्तीय समावेशन आणि विकास विभाग, भारतीय रिझर्व्ह बँक

एनईएफटी, आरटीजीएस आणि आईएमपीएस हे पैसे हस्तांतरित करण्यासाठी बँकांद्वारे ऑफर केले जाणारे सर्वात लोकप्रिय रेमिटन्स चॅनेल आहेत. ते बँकेच्या शाखेत किंवा तुमच्या बँकेने ऑफर केलेल्या इंटरनेट बँकिंग, मोबाईल बँकिंग यांसारख्या ऑनलाइन चॅनेलद्वारे मिळू शकतात.

येथे एक ग्राफिक दिले आहे जे तीन चॅनेल बदल स्पष्टीकरण देते :

वैशिष्ट्ये	एनईएफटी	आरटीजीएस	आईएमपीएस
हस्तांतरणासाठी लागणारा वेळ 	तासाभरात	तत्काळ	तत्काळ
ग्राहकांच्या व्यवहारांसाठी कामाचे तास 	24/7- आठवड्याच्या अखेरीस आणि बँकेच्या सुट्टीच्या दिवशीही चोवीस तास	24/7- आठवड्याच्या अखेरीस आणि बँकेच्या सुट्टीच्या दिवशीही चोवीस तास	24/7- आठवड्याच्या अखेरीस आणि बँकेच्या सुट्टीच्या दिवशीही चोवीस तास
आवश्यक किमान रक्कम 	किमान रक्कम नाही	₹ 2 लाख	किमान रक्कम नाही
जास्तीत जास्त रक्कम जी हस्तांतरित केली जाऊ शकते 	कोणतीही रक्कम	कोणतीही रक्कम	₹ 5 लाख

युनिफाइड पेमेंट्स इंटरफेस किंवा यूपीआई हे एक प्लॅटफॉर्म आहे जे इंटरनेटची सुविधा असलेल्या स्मार्टफोनचा वापर करून दोन बँक खात्यांमध्ये पैसे हस्तांतरित करू देते. यूपीआई व्यवहार सुलभ करण्यासाठी तुम्ही भीम अॅप किंवा बँकेचे कोणतेही अॅप किंवा कोणतेही तृतीय पक्षाचे अॅप वापरू शकता.



हे कसे काम करते

आवश्यकता :

तुम्हाला बँक खाते, त्या बँक खात्याशी लिंक केलेला मोबाईल नंबर आणि इंटरनेट कनेक्शन असलेला स्मार्टफोन आवश्यक आहे. फीचर फोन वापरकर्त्यांना यूपीआई चे फायदे मिळवून देण्यासाठी, ४ पर्यायांसह उदा. अॅप आधारित लॉच करण्यात आले होते. उदा. अॅप आधारित कार्यक्षमता, मिस्ड कॉल, आईव्हीआर, प्रॅक्सिमिटी साउंड आधारित पेमेंट, UPI123Pay मोबाईल फोनवर यूपीआई सेट अप करण्यासाठी खात्याशी लिंक केलेले डेबिट कार्ड आवश्यक आहे. यूपीआई ला क्रेडिट कार्डसुशी देखील जोडले जाऊ शकते.

यूपीआई कसे सक्रिय करावे

- तुमच्या स्मार्टफोनवर अॅप डाउनलोड करा आणि बँक खाते लिंक करा आणि अॅपमध्ये दिलेल्या सूचनांचे पालन करून यूपीआई पिन तयार करा.
- यूपीआई चा वापर: तुमचा यूपीआई पिन वापरून, तुम्ही लाभार्थीचा आभासी पत्ता किंवा यूपीआई क्रमांक जाणून घेऊन कोणत्याही लाभार्थ्याला अखंडपणे निधी हस्तांतरित करू शकता.
- लाभार्थ्याकडे आभासी पत्ता किंवा यूपीआई क्रमांक नसल्यास, आईएफएससी आणि बँक खात्याद्वारे लाभार्थींना निधी हस्तांतरित करण्याचा पर्याय देखील उपलब्ध आहे.

### यूपीआई चे फायदे काय आहेत

- त्वरीत पैसे पाठवू आणि प्राप्त करू शकतो
- स्मार्टफोन वापरून 24/7, 365 दिवस, सुट्टीच्या दिवशी आणि रविवारीही पैसे ट्रान्सफर करू शकतो
- व्हर्च्युअल आयडीचा वापर केल्याने पैसे हस्तांतरित करणे सोपे होते आणि संवेदनशील बँक खात्याची माहिती शेअर करण्याची गरज टाळता येते

यूपीआई च्या संदर्भात खालील प्रमाणे काय करावे आणि काय करू नये लक्षात ठेवा

### ✓ काय करावे

- यूपीआई ॲप अद्यतन ठेवा
- व्यापारी/व्यक्तीच्या संकलन विनंतीचा स्वीकार करण्यापूर्वी नेहमी त्याचे पुनरावलोकन करा
- हस्तांतरण प्रभावी करण्यापूर्वी रककम आणि लाभार्थीची पुन्हा तपासणी आणि पुन्हा पुष्टी करा

### ✗ काय करू नये

- तुमचा पिन कधीही कोणाशीही शेअर करू नका
- प्राप्तकर्त्याची प्रथम पडताळणी/पुन्हा पुष्टी केल्याशिवाय पैसे हस्तांतरित करणे टाळा

संदेश १४

## इलेक्ट्रॉनिक बँकिंग व्यवहार करताना काय करावे आणि काय करू नये

ऑनलाइन आणि  
मोबाईल बँकिंग



काय करावे

- पेमेंटसाठी फक्त सत्यपित आणि विश्वसनीय ब्राउझर आणि एचटीटीपीएस सुरक्षित वेबसाइट वापरून नेहमी तुमच्या बँकेचे यूआरएल टाइप करा. (एस म्हणजे सुरक्षित). यूआरएल विंडोमध्ये सुरक्षित चिन्ह (लॉक) (प्रतिमा) शोधा.
  - अल्फान्यूमेरिक आणि विशेष वर्ण (#, \*, @, \$ इ.) वापरून तुमच्या पासवर्डचा अंदाज लावणे कठीण करा.
  - तुम्ही तुमचा पासवर्ड वारंवार बदलत असल्याची खात्री करा.
  - तुमचे पेमेंट व्यवहार ॲप्स (बँका, गैर-बँका, वॉलेट इ.) नेहमी नवीनतम आवृत्तीसह अपडेट ठेवा.
  - तुमचा मोबाईल नंबर आणि ईमेल आयडी तुमच्या बँक खात्याशी लिंक करा आणि
  - एसएमएस / ई-मेल अलर्ट सेवेची निवड करा.
- कोणत्याही असामान्य/अनाधिकृत व्यवहाराच्या बाबतीत ताबडतोब बँकेला कळवा.



काय करू नये

- ऑनलाईन शोधाद्वारे कधीही तुमच्या बँकेच्या वेबसाइटवर प्रवेश करू नका.
- कधीही फोनवर लॉगिन क्रेडेन्शियल्स साठवू नका, तसेच खात्री नसलेल्या पोर्टल्स/सेवा प्रदात्यांवर क्रेडेन्शियल एंटर/स्टोअर करू नका.
- सार्वजनिक उपकरणे, सायबर कॅफे आणि सार्वजनिक/मुक्त वायफाय सारख्या असुरक्षित/खुल्या नेटवर्कवर व्यवहार करणे टाळा.
- तुमचा मोबाईल बँकिंग पिन किंवा इंटरनेट बँकिंग आयडी, पासवर्ड आणि ओटीपी कधीही (बँक कर्मचाऱ्यांसह कोणाशीही) शेअर करू नका.

संदेश १७

एटीएम व्यवहार करताना  
काय करावे आणि काय करू नये

कार्ड हरवल्यास किंवा चोरीला गेल्यास किंवा कार्डशी काही तडजोड झाल्याचे तुम्हाला वाटत असल्यास ते ब्लॉक करण्यासाठी ताबडतोब तुमच्या बँकेशी संपर्क साधा.



काय करावे

एटीएम व्यवहारांच्या संदर्भात खालील प्रमाणे काय करावे आणि काय करू नये याची दखल घ्या.

- तुम्ही चुंबकीय पट्टी असलेल्या कार्डऐवजी फक्त ईएमव्ही चिप आणि पिन आधारित डेबिट कार्ड वापरत असल्याची खात्री करा (मॅग्नेटिक स्ट्रिप कार्ड बदलण्यासाठी तुमच्या बँकेशी संपर्क साधा)
- तुम्ही तुमचा पिन जेव्हा टाइप करता किंवा तुमचे कार्ड स्वाइप करता तेव्हा एटीएमजवळ कोणतेही अनधिकृत कॅमेरे किंवा इतर स्कॅनिंग उपकरणे नाहीत याची खात्री करा.
- एटीएममध्ये पिन टाकताना तो कोणी पाहणार नाही याची खात्री करा. एका हाताने किपॅड झाकणे आणि तुमचा पिन टाकण्यासाठी दुसरा हात वापरणे ही चांगली पद्धत आहे.
- वितरीत केलेल्या नोटा मोजणे आणि तपासणे लक्षात ठेवा.
- व्यवहार संपल्यानंतर तुमचे कार्ड आठवणीने परत घ्या.
- एटीएम व्यवहारांबाबत सूचना मिळवण्यासाठी कार्ड जारी करणाऱ्या बँकेकडे तुमचा फोन नंबर नोंदवा.
- कार्ड हरवल्यास किंवा चोरीला गेल्यास किंवा कार्डशी तडजोड झाल्याचे तुम्हाला वाटत असल्यास ते ब्लॉक करण्यासाठी ताबडतोब तुमच्या बँकेशी संपर्क साधा.

**टीप:**

असफल एटीएम व्यवहारा बाबत तुमची काही तक्रार असल्यास कार्ड जारी करणाऱ्या बँकेच्या ते ताबडतोब निदर्शनास आणून घ्या. बँकांनी असफल एटीएम व्यवहार T+5 दिवसात सोडवणे आवश्यक आहे, अन्यथा बँकेला प्रतिदिन ₹ 100 रुपये या दराने तुम्हाला भरपाई द्यावी लागेल.



काय करू नये

- तुमचे एटीएम कार्ड तपशील (कार्ड क्रमांक, कालबाह्यता तारीख आणि सीव्हीव्ही नंबर इ. आणि पिन कोणाशीही शेअर करू नका.
- कार्ड कधीही एटीएममध्ये सोडून देऊ नका.
- तुमचा ओटीपी कधीही कोणाशीही शेअर करू नका.
- कार्डवर तुमचा पिन कधीही लिहू नका.

संदेश १६

फसव्या (डिजिटल) व्यवहारांमध्ये  
ग्राहकाचे दायित्व

कोणताही इलेक्ट्रॉनिक/  
एटीएम व्यवहार करताना,  
निष्कालजीपणामुळे किंवा  
फसवणुकीमुळे तुमचे  
नुकसान होण्याची  
शक्यता असते.

तुमच्या बँकेला सूचित करा

- तुमच्या खात्यात/कार्डमध्ये फसवणूक किंवा अनधिकृत इलेक्ट्रॉनिक बँकिंग व्यवहार आढळल्यास चूक कोणाचीही असली तरी, तुमच्या बँकेला ताबडतोब सूचित करा.
- तुम्ही बँकेला सूचित करण्यासाठी जितका जास्त वेळ घ्याल तितके तुमचे किंवा तुमच्या बँकेचे नुकसान जास्त होईल.

बँकेची जबाबदारी

तुम्ही बँकेला कळवल्यानंतरही फसवणूकीचे व्यवहार सुरू राहिल्यास बँकेला तोटा सहन करावा लागेल.

- तुम्ही बँकेला सूचना/माहिती दिल्यावर तुमच्या बँकेला तकारीची पोचपावती द्यावी लागेल.
- बँकेने तुमच्या तकारीचे ९० दिवसांच्या आत निराकरण करणे आवश्यक आहे.
- ग्राहकाने दिलेल्या अशा सूचनेच्या तारखेपासून १० कार्य दिवसांच्या आत बँक ग्राहकांच्या खात्यात रक्कम जमा करेल.

मर्यादित दायित्व

- जर ग्राहकाच्या निष्कालजीपणामुळे (पासवर्ड शेअर करणे इ.) नुकसान झाले असेल तर बँकेला माहिती दिली जाईपर्यंत ग्राहक तोटा सहन करेल.
- जर ग्राहकाचा कोणताही निष्कालजीपणा नसेल आणि ग्राहकाने ताबडतोब बँकेला कळवले असेल (अनधिकृत व्यवहार झाल्यावर कामकाजाच्या ३ दिवसात), तर ग्राहकाचे कोणतेही दायित्व नाही.
- बँकेच्या निष्कालजीपणा/कमतरतेच्या बाबतीत (ग्राहकाने व्यवहार नोंदवला आहे की नाही याची पर्वा न करता), ग्राहकाची कोणतीही जबाबदारी नाही.
- तृतीय पक्षीय उल्लंघनाच्या बाबतीत जर कमतरता ग्राहक किंवा बँकेची नसेल आणि सिस्टममध्ये असेल आणि ग्राहकाने बँकेला ताबडतोब सूचित केले असेल (अनधिकृत व्यवहारापासून ३ कामकाजाच्या दिवसांच्या आत), तर ग्राहकाचे कोणतेही दायित्व नाही.

अशा प्रकरणांमध्ये जेव्हा अनधिकृत इलेक्ट्रॉनिक बँकिंग व्यवहाराची जबाबदारी बँकेची किंवा ग्राहकाची नसते, परंतु प्रणालीमध्ये इतरत्र असते आणि जेव्हा विलंब होतो (बँकेकडून संप्रेषण प्राप्त झाल्यानंतर चार ते सात कामकाजाच्या दिवसांचा) अशा व्यवहाराबद्दल बँकेला सूचित करण्यात ग्राहकाचा भाग, ग्राहकाचे प्रति व्यवहार दायित्व व्यवहार मूल्य किंवा खाती नमूद केलेली रक्कम जे कमी असेल त्याच्यापर्यंत मर्यादित असेल.

खात्याचा प्रकार	कमाल दायित्व
<ul style="list-style-type: none"> <li>बीएसबिडी खाती</li> </ul>	₹ 5000/-
<ul style="list-style-type: none"> <li>इतर सर्व एसबी खाती</li> <li>प्री-पेड पेमेंट इनस्ट्रुमेंट आणि गिफ्ट कार्ड</li> <li>चालू खाती/कॅश क्रेडिट/एमएसएमई ची ओव्हरड्राफ्ट खाती</li> <li>वार्षिक सरासरी शिल्लक (फसवणूक होण्याच्या पूर्वी 365 दिवसांत) असलेल्या व्यक्तींची चालू खाती/कॅश क्रेडिट/ ओव्हरड्राफ्ट खाती / २५ लाखांपर्यंत मर्यादा</li> <li>5 लाख पर्यंत मर्यादेसह क्रेडिट कार्ड</li> </ul>	₹ 10000/-
<ul style="list-style-type: none"> <li>इतर सर्व चालू/कॅश क्रेडिट/ओव्हरड्राफ्ट खाती</li> <li>₹ 5 लाख पेक्षा जास्त मर्यादेसह क्रेडिट कार्ड</li> </ul>	₹ 25000/-

### सावधान

जर फसवणूकीचा व्यवहार तुमच्या निष्कालजीपणामुळे, म्हणजेच तुमचा पासवर्ड, पिन, ओटीपी ड. शेअर केल्यामुळे झाला असेल, तर तुम्ही बँकेला तक्रार करेपर्यंत तोटा तुम्हाला सहन करावा लागेल.



### लक्षात ठेवा

फसव्या व्यवहारांची त्वरित तक्रार करण्यासाठी तुमच्या बँकेचे संपर्क तपशील जवळ ठेवा.

# ग्राहक संरक्षण



संदेश १७

## चुकीची विक्री



## लक्षात ठेवा

- बचतीला विम्यासोबत न जोडणे ही चांगली पद्धत आहे. तुमच्या विम्याच्या गरजा आणि गुंतवणुकीच्या आवश्यकतांचे स्वतंत्रपणे मूल्यांकन करा.
- तुम्हाला गरज असेल त्याप्रमाणे विमा पॉलिसी घ्या किंवा गुंतवणूक करा !  
बँक तुम्हाला यांपैकी एकाची निवड करण्यास भाग पाडू शकत नाही !
- स्वाक्षरी करण्यापूर्वी अर्ज नीट वाचा. न भरलेल्या अर्जावर तुमची स्वाक्षरी करणे टाळा.
- जर बँकेने तुम्हाला एवादे असे उत्पादन विकले असेल जे तुम्ही मागितले नाही किंवा जर बँकेने महत्वाच्या अटी/कलमांबद्दल स्पष्टीकरण दिले नाही तर बँकेकडे तक्रार करण्यास अजिबात संकोच करू नका आणि जर तुम्ही बँकेच्या प्रतिसादावर समाधानी नसाल तर, रिझर्व्ह बँक लोकपालांकडे लेखी स्वरूपात किंवा रिझर्व्ह बँकेच्या तक्रार व्यवस्थापन प्रणालीवर तक्रार केली जाऊ शकते (संदेश २१ आणि २२ पहा)
- बँकांना त्यांच्या शाखांमध्ये लोकपाल तपशील प्रदर्शित करणे आवश्यक आहे



या या ! 120%  
परताव्याची खात्री !  
शून्य धोका !



संदिग्ध वित्तीयउत्पादन

तुम्ही कष्टाचे पैसे देता आणि सेल्समन तुमचे पैसे  
घेऊन पळून जातो !



परतावा नाही, मुदल ही  
गमावले !



### मग तुम्ही काय करू शकता ?

- फक्त रिझर्व्ह बँक, सेबी, आईआरडीएआई, पीएफआरडीए किंवा सरकारद्वारे नोंदणीकृत किंवा विनियमित संस्थामध्ये गुंतवणूक करा किंवा ठेवी ठेवा.
- खूप जास्त परताव्याचे आश्वासन देणाऱ्या योजनांच्या मोहात पडू नका; त्या फसव्या योजना असू शकतात.
- बँकांनी आकारलेल्या दरपेक्षा कमी दराने कर्ज देणाऱ्या संस्थांकडून कर्ज घेऊ नका. ते फक्त प्रक्रिया शुल्क गोळा करून गायब होऊ शकतात !

कोणत्याही योजनेतर्गत जमा केलेल्या ठेवी किंवा पैसे परत करण्यात  
चूक झालेल्या कोणत्याही संस्थेविरुद्ध माहिती किंवा तक्रार नोंदवण्यासाठी

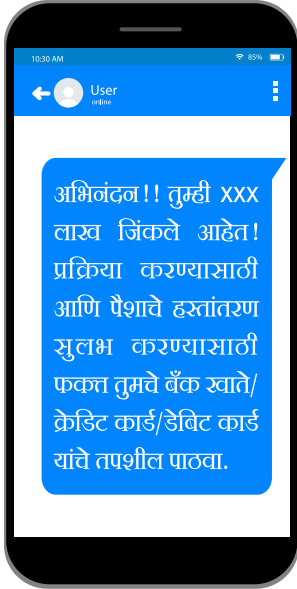
[www.sachet.rbi.org.in](http://www.sachet.rbi.org.in) ला भेट द्या.

संदेश १९

खरे असेल तर खूपच चांगले आहे

## असे म्हणतात की

जेवण कधी मोफत मिळत नाही. जर कोणी विनामूल्य पैसे किंवा लॉटरीचे बक्षीसाचे तिकीट, जे तुम्ही कधीच विकत घेतले नाही. तुम्हाला देण्याचे वचन देत असेल तर मग तुम्ही थोडे थांबा आणि विचार करा - का ? हे खरे असेल तर खूपच चांगले आहे.



## या सगळ्याला बळी पडू नका ! लक्षात ठेवा:

- भारतीय रिझर्व्ह बँक/बँका कधीही ईमेल/एसएमएस किंवा फोन कॉलद्वारे तुमचे कदुमचे बँक खाते/क्रेडिट कार्ड/डेबिट कार्ड तपशील; पिन आणि ओटीपी इत्यादी विचारत नाहीत.
- भारतीय रिझर्व्ह बँक व्यक्तीगत बचत खाते/चालू खाते/फिक्स्ड डिपॉजिट उघडत नाही किंवा क्रेडिट/डेबिट कार्ड ऑफर करत नाही किंवा कोणत्याही व्यक्तीसोबत कोणताही व्यवहार करत नाही.

कात्पनिक प्रस्तावांपासून सावध रहा.

तुमच्या खात्याशी संबंधित तपशील कोणालाही देऊ नका.

## वित्तीय जागरूकता संदेश



### आरबीआई कहता है आणि आरबीआईसे ('RBISAY')

वित्तीय साक्षरता आणि ग्राहक संरक्षण संदेशांबद्दल लोकांना शिक्षित करण्यासाठी भारतीय रिझर्व्ह बँक ने मास मीडिया जनजागृती मोहिम (एमएमएस, इलेक्ट्रॉनिक आणि प्रिंट मीडिया, फेसबुक आणि ट्विटर सुरू केली आहे.

एमएमएस मोहिमेसाठी, रिझर्व्ह बँक आरबीआईसे ('RBISAY') आईडी वरून संदेश पाठवते. अधिक माहितीसाठी, **14440** वर कॉल करा.

## बँकांमधील ठेवी सुरक्षित आहेत का ?

होय, विमा उतरवलेल्या मर्यादेपर्यंत, ठेवी सुरक्षित आहेत. तुमच्या ठेवींचा विमा ठेव, विमा आणि क्रेडिट गॅरंटी निगम (डीआईसीजीसी) द्वारे केला जातो, जी रिझर्व्ह बँकेची पूर्ण मालकीची उपकंपनी आहे.

## कोणत्या बँका समाविष्ट आहेत ?

व्यावसायिक बँका उदा. खाजगी क्षेत्रातील बँका, सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका, भारतातील विदेशी बँका, स्थानिक क्षेत्रीय बँका, लघु वित्त बँका, पेमेंट बँका, प्रादेशिक ग्रामीण बँका आणि सहकारी बँका उदा. राज्य सहकारी बँका, जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँका आणि नागरी सहकारी बँका ज्या डीआईसीजीसी मध्ये नोंदणीकृत असतात, त्यांचा विमा उतरवला जातो. रिझर्व्ह बँकेद्वारे परवाना दिलेल्या सर्व बँकांसाठी ठेव विमा संरक्षण घेणे अनिवार्य आहे.

## कोणत्या ठेवी समाविष्ट आहेत ?

डीआईसीजीसी विमा उतरवलेल्या बँकेत सर्व प्रकारच्या ठेवींचा (उदा. बचत खाती, मुदतीच्या ठेवी, आवर्ती ठेवी, इ.) विमा उतरवते परंतु त्यात परदेशी सरकारां कडून, केंद्र सरकार किंवा दुसऱ्या बँके कडून मिळालेल्या ठेवींचा किंवा भारताबाहेर मिळालेली कोणतीही ठेव यांचा समावेश नाही.

बँकेतील प्रत्येक ठेवीदाराचा समान हक्क आणि समान क्षमतेने मुदल आणि व्याज या दोन्ही रकमांसाठी कमाल ₹ 5 लाखांपर्यंत विमा उतरवला जातो.

## या विम्यासाठी मला प्रीमियम भरावा लागेल का ?

तुम्हाला कोणताही प्रीमियम भरावा लागणार नाही. तथापि, डीआईसीजीसी बँकांकडून नाममात्र प्रीमियम आकारते. इतर बँक शुल्काप्रमाणे, हा प्रीमियम तुमच्याकडून आकारला जात नाही.



### मला काय करावे लागेल ?

- बँकेचे ठेवीदार म्हणून, तुमची बँक डीआयसीजीसी द्वारे विमा उतरवलेल्या बँकांच्या यादीमध्ये समाविष्ट आहे की नाही ते तपासू शकता.
- तुम्ही खाते उघडण्यासाठी सर्व केवाईसी आवश्यकतांची पूर्तता केली पाहिजे आणि ठेवी घेणाऱ्या बँकेला संपूर्ण माहिती दिली पाहिजे जेणेकरून आवश्यक पडल्यास, डीआयसीजीसी द्वारे विनाविलंब दावा निकाली काढला जाईल.

### रिझर्व्ह बँके ने जर बँक लिक्विडेट केली तर माझ्या ठेवींचे काय होईल ?

बँक लिक्विडेशनमध्ये गेल्यास, बँकेच्या नोंदणी रद्द करण्याच्या तारखेनुसार, डीआयसीजीसी, लिक्विडेटरद्वारे प्रत्येक ठेवीदाराला त्याच्या ठेवीच्या एकूण रकमेपैकी (समान क्षमतेने आणि समान अधिकारात) ₹ 5 लाखांपर्यंतची रक्कम देण्यास बाध्य आहे.

### माझ्या बँकेला रिझर्व्ह बँके द्वारे सर्व समावेशक निर्देशां (एआयडी) अंतर्गत ठेवल्यास माझ्या ठेवींचे काय ?

एकदा विमा उतरवलेल्या बँकेला भारतीय रिझर्व्ह बँकेने सर्व समावेशक दिशानिर्देशा (एआयडी) अंतर्गत ठेवल्यानंतर, ठेवी काढण्यावर निर्बंध आल्यावर, डीआयसीजीसी बँकेला निर्देश/प्रतिबंध जारी केल्याच्या तारखेनुसार प्रत्येक ठेवीदाराला, त्याच्या ठेवीच्या एकूण रकमेपैकी (समान क्षमतेने आणि समान अधिकारात) ₹ 5 लाखांपर्यंतची रक्कम देण्यास बाध्य आहे.

अशा बँकाच्या ठेवीदारांना सूचित केले जाते की त्यांनी संबंधित बँक अधिकाऱ्यांशी संपर्क साधावा आणि इच्छेनुसार पर्यायी बँक तपशील व इतर आवश्यक कागदपत्रांसह त्वरित फॉर्म सबमिट करावा. ज्यामुळे डीआयसीजीसी कायदा, 1961 च्या कलम 18ए (सुधारित) नुसार दायित्व पूर्ण करण्यासाठी, डीआयसीजीसी ने बँकेला दिलेल्या अंतिम तारखेपूर्वी संबंधित बँका डीआयसीजीसीकडे ठेवीदारांच्या ₹ 5 लाखांपर्यंतच्या विमाकृत दाव्यांची यादी सादर करण्यास सक्षम ठरतील.



### मला माझ्या दाव्याची स्थिती कशी कळेल ?

लिक्विडेटेड बँका आणि एआईडी बँकांच्या ठेवीदारांना दावा सेंटलमेंटच्या प्रत्येक टप्प्यावर म्हणजे, दावा प्राप्त झाल्यावर आणि दावा मंजूर झाल्यावर एसएमएस द्वारे सूचना प्राप्त होईल.

### डीआयसीजीसी कोणत्याही सोशल मीडियावर सक्रिय आहे का ?

सामान्य लोकांमध्ये माहितीचा व्यापक प्रसार व्हावा यासाठी डीआयसीजीसी नियमितपणे जनजागृती संदेश आणि एआईडी बँकांच्या ठेवीदारांना पेमेंट करण्याबाबत माहिती पोस्ट करते.

अधिक तपशीलांसाठी, डीआयसीजीसी च्या वेबसाइटवर  
लॉग इन करा [www.dicgc.org.in](http://www.dicgc.org.in)

तक्रार निवारण यंत्रणा म्हणजे ग्राहकांकडून आलेल्या तक्रारी प्राप्त करून त्यांचे निराकरण करणारी यंत्रणा ज्यात अशा तक्रारींचे योग्य आणि त्वरीत निराकरण करण्यावर विशेष भर दिला जातो. भारतीय रिझर्व्ह बँकेने त्यांच्या विनियमित संस्था (आरई) द्वारे प्रदान केलेल्या सेवांमधील कमतरतांशी संबंधित ग्राहकांच्या तक्रारींचे निराकरण करण्यासाठी एक जलद आणि विनामूल्य पर्यायी तक्रार निवारण यंत्रणा देखील स्थापन केली आहे.

आरबीआयच्या एजीआर फ्रेमवर्कमध्ये रिझर्व्ह बँकेचे लोकपाल (आरबीआयओ), ग्राहक शिक्षण आणि संस्था कक्ष (सीईपीसी) आणि ग्राहक शिक्षण आणि संरक्षण विभाग (सीईपीडी) यांचा समावेश आहे.

आरबी-आईओएस, 2021 (रिझर्व्ह बँक-एकात्मिक लोकपाल योजना, 2021) च्या रूपरेखे अंतर्गत आरबीआई लोकपाल कार्य करतात आणि आरई विरुद्धच्या तक्रारी स्वीकारतात. आरबी-आईओएस, 2021 च्या कार्य कक्षेत न येणाऱ्या आरईज विरुद्ध च्या तक्रारी सीईपीसीज स्वीकारतात.

### लक्षात ठेवा

तक्रार निवारण यंत्रणेच्या अंतर्गत खालील संस्थांना रिझर्व्ह बँकेच्या आरईज मानले जाते

- बँका
- गैर - बँकिंग वित्तीय कंपन्या (एनबीएफसीज)
- पेमेंट सिस्टम सहभागी (पीएसपीज)
- क्रेडिट माहिती कंपन्या (सीआईसीज)

## रिझर्व्ह बँक लोकपालांशी कधी संपर्क साधावा ?

तक्रारीच्या निवारणासाठी, तक्रारदाराने प्रथम संबंधित बँकेकडे संपर्क साधला पाहिजे. बँक कडे नोंदवलेल्या तक्रारीचे निवारण न झाल्यास / ३० दिवसांच्या कालावधीत कोणतेही उत्तर मिळाले नाही किंवा, तक्रारदार बँकेने दिलेल्या उत्तराने समाधानी नसल्यास, तक्रारदार भारतीय रिझर्व्ह बँक लोकपालांकडे तक्रार करू शकतो.

टिप : आरबी-आयओएस, 2021 अंतर्गत समाविष्ट नसलेल्या आरईशी संबंधित तक्रारी, निराकरणासाठी रिझर्व्ह बँकेच्या सीईपीसीकडे पाठवल्या जातात.



! नेहमी लक्षात ठेवा !

- तक्रारीमध्ये योजनेत नमूद केल्यापमाणे सर्व आवश्यक तपशील/माहिती असावी.
- तक्रारदाराने बँके कडे संपर्क साधला आहे आणि त्याला समाधानकारक प्रतिसाद मिळाला नाही अशी जोडणी तक्रारीत असावी.
- तक्रार इतर कोणत्याही मंचावर (जसे की न्यायालये) हाताळली गेली नसावी / प्रलंबित नसावी किंवा रिझर्व्ह बँकेच्या लोकपालांनी यापूर्वीच हाताळलेली / निकाली काढलेली नसावी.

### रिझर्व्ह बँके कडे तक्रार कुठे करावी ?

रिझर्व्ह बँक लोकपाल / सीईपीसी कडे खालील पद्धतींद्वारे तक्रारी दाखल केल्या जाऊ शकतात:

i) <https://cms.rbi.org.in/> येथे ऑनलाइन; किंवा

ii) केंद्रीकृत पावती आणि प्रक्रिया केंद्र, 4 था मजला, भारतीय रिझर्व्ह बँक, सेक्टर - 17, सेंट्रल व्हिस्टा, चंदीगड-160017 यांना पत्र/पोस्ट द्वारा

उपयुक्त टीप

<https://cms.rbi.org.in/> येथे सीएमएस पोर्टलवर ऑनलाइन तक्रार नोंदवल्यास त्वरित पोचपावती आणि तक्रार क्रमांक मिळतो आणि तसेच रिझर्व्ह बँक लोकपालांद्वारे त्याचे जलद निराकरण करण्यात मदत मिळते

### रिझर्व्ह बँक लोकपालांकडे तक्रार दाखल करण्यासाठी काही शुल्क भरावे लागते का ?

नाही. आरबीआय लोकपाल, २०२१ अंतर्गत तक्रारी दाखल करण्यासाठी किंवा तक्रारीचे निराकरण करण्यासाठी बँकेच्या ग्राहकाला कोणतेही शुल्क भरावे लागत नाही. शिवाय, तक्रारदारांना रिझर्व्ह बँक लोकपालांकडे तक्रार दाखल करण्यासाठी कोणत्याही तृतीय-पक्ष एजन्सीकडे जाण्याची किंवा कोणतेही शुल्क भरण्याची गरज नाही. तक्रारदार त्यांच्या तक्रारी स्वतः किंवा अधिकृत प्रतिनिधीद्वारे वरीलपैकी कोणत्याही पद्धतीद्वारे, विनामूल्य नोंदवू शकतात. मात्र, वकिलामार्फत तक्रार करता येत नाही.

अधिक माहितीसाठी, कृपया भेट द्या:

RB-IOS, 2021 वर FAQ - [https://www.rbi.org.in/scripts/FS\\_FAQs.aspx?fn=2745](https://www.rbi.org.in/scripts/FS_FAQs.aspx?fn=2745)

किंवा CMS पोर्टल <https://cms.rbi.org.in/>

तक्रारकर्ते रिझर्व्ह बँकेद्वारा विनियमित संस्थांच्या (आरई) विरुद्धच्या तक्रारी सीएमएस पोर्टलवर येथे ऑनलाईन नोंदवू शकतात. रिझर्व्ह बँकेच्या पुढाकाराने पोर्टलवर ग्राहक जागरूकता आणि संरक्षण संबंधीचे नवीनतम व्हिडिओ आणि पोस्टर्स देखील उपलब्ध आहेत.

Select Language Auto

शिकायत प्रबंध प्रणाली  
Complaint Management System

File a Complaint  
Track Your Complaint  
File an Appeal  
Feedback

Block your ATM card, Credit Card, Prepaid Card immediately, if it is lost or stolen . The C

Reserve Bank - Integrated Ombudsman Scheme, 2021  
View

Regulated entities covered under Reserve Bank-Integrated Ombudsman Scheme, 2021  
View

Regulated entities not covered under Reserve Bank - Integrated Ombudsman Scheme, 2021  
View

Address of Centralised Receipt and Processing Centre  
View

Complaint Form

Assistance

How to file a Complaint?  
How to track your complaint?  
How to file an appeal?

Education and awareness videos

Basic Savings Bank Deposit Account\_BSBDA  
Customer Liability in Unauthorised Electronic Banking Transactions  
Safe Digital Banking\_Badminton Court  
View More

## सीएमएस पोर्टलवर ऑनलाईन तक्रारी दाखल करण्याचे लाभ / फायदे काय आहेत ?

- तक्रार दाखल करण्याची ही एक सोपी आणि विनामूल्य पद्धत आहे.
- सीएमएस पोर्टलवर देशभरातून कोठूनही तक्रार दाखल केली जाऊ शकते.
- ऑनलाईन तक्रार नोंदवल्यावर तक्रारदाराला स्वयंचलित पोचपावती मिळते.
- तक्रारीच्या स्थितीची रियल-टाइम ट्रॅकिंग करण्याची सुविधा प्राप्त होते.

- अतिरिक्त कागदपत्रे ऑनलाइन सादर करण्याची सुविधा मिळते.
- रिझर्व्ह बँकेद्वारा प्रदान केल्या गेलेल्या निवारणाबाबत तक्रारकर्त्याद्वारे ऑनलाइन आणि ऐच्छिक अभिप्राय सादर करण्याची सुविधा प्राप्त होते.

### रिझर्व्ह बँकेकडे तक्रार नोंदवण्याबद्दल अधिक माहिती कशी मिळवायची?

- कोणतीही व्यक्ती रिझर्व्ह बँकेच्या तक्रार निवारण यंत्रणेबद्दल माहिती/स्पष्टीकरणासाठी आणि तक्रार दाखल करण्यासाठी/तक्रारी ची स्थिती जाणून घेण्यासाठी / मार्गदर्शन घेण्यासाठी, टोल फ्री क्रमांक १४४४८ वर संपर्क साधून रिझर्व्ह बँकेच्या संपर्क केंद्राशी संपर्क साधू शकते.
- संपर्क केंद्र सुविधा रिझर्व्ह बँकेच्या कर्मचाऱ्यांमार्फत सर्व कामकाजाच्या दिवशी सकाळी ८.०० ते रात्री १०.०० या वेळेत हिंदी आणि इंग्रजीमध्ये आणि सकाळी ९.३० ते संध्याकाळी ५.१५ या वेळेत दहा प्रादेशिक भाषांमध्ये (आसामी, बंगाली, गुजराती, कन्नड, मल्याळम, मराठी, ओडिया, पंजाबी, तामिळ आणि तेलगू) उपलब्ध आहे. ही सुविधा इंटरएक्टिव्ह व्हॉईस रिस्पॉन्स सिस्टम (आईव्हीआरएस) द्वारे 24x7x365 उपलब्ध आहे.

### संपर्क केंद्राद्वारे आरबी-आईओएस, २०२१ अंतर्गत रिझर्व्ह बँकेच्या लीक्यालांकडे तक्रारी दाखल केल्या जाऊ शकतात का?

- नाही, संपर्क केंद्राद्वारे तक्रारी दाखल केल्या जाऊ शकत नाहीत, परंतु संपर्क केंद्र तक्रारदाराला सीएमएस पोर्टल किंवा भौतिक मोडद्वारे तक्रार दाखल करण्यात मदत करू शकते. संपर्क केंद्र रिझर्व्ह बँकेद्वारे स्थापित केल्या गेलेल्या एजीआर यंत्रणेबद्दल तपशील / स्पष्टीकरण देखील प्रदान करू शकते.



संदेश २३

आपत्तीवासून सुटका / आपदा से राहत



देशभरातील असुरक्षित भागात राहणाऱ्या लाखो आणि करोडो भारतीयांच्या उपजीविकेसाठी हवामान बदल हा एक गंभीर धोका उदयास आला आहे आणि त्यामुळे उदरनिर्वाहासाठी कर्ज घेणाऱ्या कर्जदारांच्या परतफेड क्षमतेवर परिणाम होत आहे. घाबरू नका, नैसर्गिक आपत्तीने बाधित झालेल्या भागात भारतीय रिझर्व्ह बँकेची मार्गदर्शक तत्वे तुमच्या मदतीसाठी येथे दिली आहेत.

### हे कार्य कसे केले जाते :

- केंद्र किंवा राज्य सरकार तुमच्या राज्यातील / जिल्ह्यातील नैसर्गिक आपत्तीची सूचना देते.
- राज्यस्तरीय बँकर्स समिती (एसएलबीसी) किंवा जिल्हा सल्लागार समिती (डिसीसी) कृषी किंवा संलग्न क्रियाकलाप, ग्रामीण कारागीर, व्यापारी, एमएसएमईज इत्यादी क्षेत्रातील कर्जदारांसाठी मदत उपाय जाहीर करण्यासाठी एक बैठक बोलावते.
- जर तुमच्या उत्पन्नाच्या स्रोतावर नैसर्गिक आपत्तीचा परिणाम झाला असेल, तर तुम्ही तुमच्या वित्तीय संस्थेकडे (बँक/एनबीएफसी/सहकारी बँका) संपर्क साधून सध्याच्या कर्जाची पुनर्रचना किंवा नवीन कर्ज मंजूर करण्यासाठी मदत मिळवू शकता.
- जेथे लागू असेल तेथे स्थगन कालावधी, परतफेडीचा वाढीव कालावधी, शिथिल केवाईसी नियम आणि व्याज सवलत लाभांसह तुमच्या कर्जाची पुनर्रचना केली जाईल.
- तुम्ही विचारू शकता, पुन्हा आपत्ती आली तर ? काळजी करू नका, कारण हे मदत उपाय लागूपाठच्या नैसर्गिक आपत्तींच्या बाबतीतही लागू होतील.

# शैक्षणिक विचार (नगेट्स)



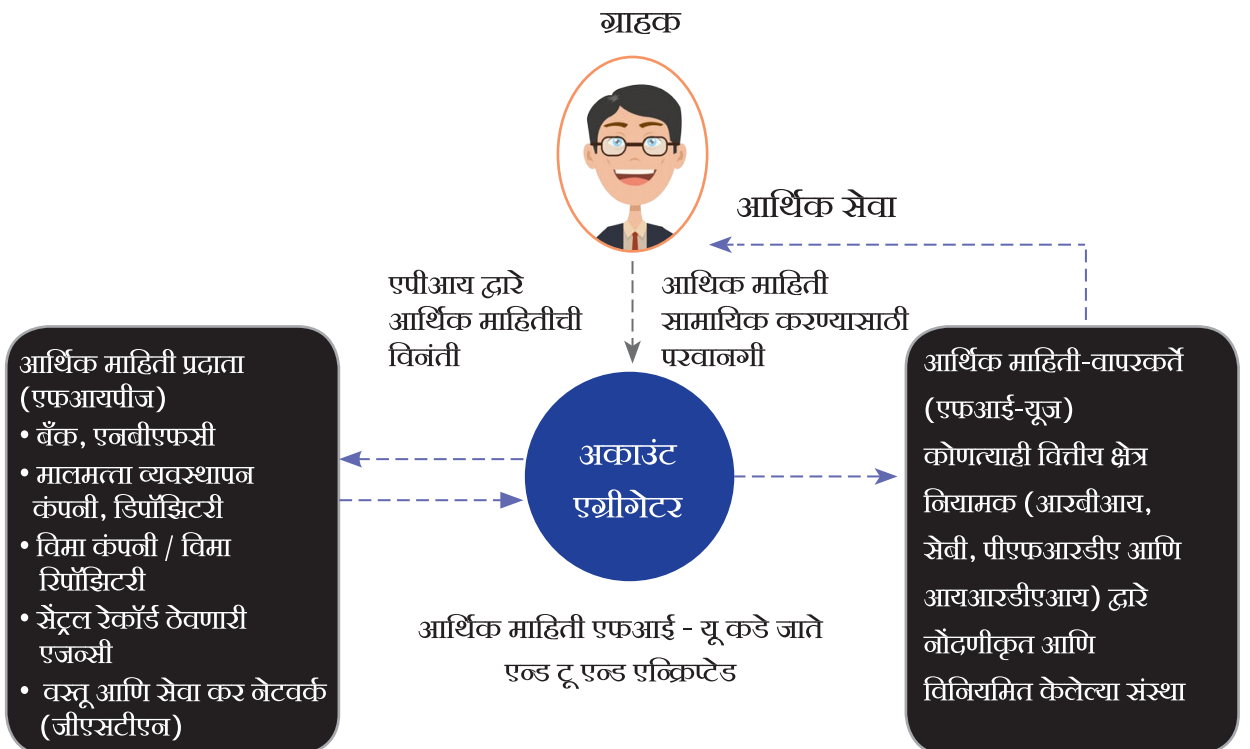
## संदेश २४

## खात्री एकत्रित करणारे (अकाउंट एग्रीगेटर) (एए)

हे रिअल टाइममध्ये तुमच्या आर्थिक मालमत्तेची माहिती देतात.

- तुम्ही तुमची आर्थिक माहिती अकाउंट एग्रीगेटरद्वारे सुरक्षित पद्धतीने शेअर करू शकता कारण अकाउंट एग्रीगेटर तुमची आर्थिक माहिती पाहत किंवा साठवत नाही.
- तुमच्याकडून स्पष्ट सूचना मिळाल्यावरच अकाउंट एग्रीगेटर कर्ज देणाऱ्या बँका आणि एनबीएफसीज सोबत माहिती शेअर करतील.
- यामुळे कर्ज प्रक्रियेसाठी लागणारा वेळ लक्षणीयरीत्या कमी होऊ शकतो.
- कर्ज देणे, क्रेडिट मॉनिटरिंग, आर्थिक माहिती वापरकर्त्यांकडून (एफआईयूज) संपती व्यवस्थापन तसेच वैयक्तिक वित्त व्यवस्थापन, सामंजस्य (रिकव्सीलीएशन) इत्यादी आर्थिक सेवांचा जलद, सुरक्षित आणि त्रासमुक्त पद्धतीने उपभोग घेण्यासाठी, ठेवीदार त्यांच्या आर्थिक मालमत्ते संबंधी डिजिटली हस्तांतरित माहितीचा लाभ घेऊ शकतात.
- पुढे, रोख प्रवाह-आधारित कर्जासाठी एए फ्रेमवर्क अंतर्गत जीएसटीएन समाविष्ट केल्यामुळे एए फ्रेमवर्कमध्ये लहान कर्जदारांसाठी विशेषतः एमएसएमईज साठी प्रचंड संभावना आहे.

## अकाउंट एग्रीगेटर फ्रेमवर्क



डिजिटल कर्ज देणारी ॲप्स (डीएलएज) ही तुमच्या फोन किंवा संगणकावरील ॲप्लिकेशन्स आहेत जी ऑनलाईन कर्ज मिळवून देणे सोपे करतात. ही ॲप्स रिझर्व्ह बँकेने जारी केलेल्या विद्यमान आऊटसोर्सिंग मार्गदर्शक तत्वांनुसार कोणत्याही क्रेडिट सुविधा सेवांचा विस्तार करण्यासाठी नियमन केलेल्या संस्था, उदा., बँका आणि एनबीएफसीज किंवा आरईज द्वारे नियोजित कर्ज सेवा प्रदात्यांकडील (एलएसपीज) असू शकतात. डिजिटल कर्ज देणारी ॲप्स (डीएलएज) सामान्यतः बँका एनबीएफसीच्या वतीने कर्ज-अर्ज आणि कर्ज-वितरण प्रक्रिया स्वयंचलित करण्यासाठी तंज्ञाचा वापर करून कार्य करतात. तुम्ही तुमच्या स्मार्टफोनद्वारे कर्जासाठी अर्ज करू शकता आणि ॲप तुमची माहिती तपासण्यासाठी आणि कर्जावर प्रक्रिया करण्यासाठी डिजिटल साधनांचा वापर करेल.



### कायदेशीर ॲप्स ओळखा

कोणतेही डिजिटल कर्ज देणारे ॲप वापरण्यापूर्वी तुम्ही जे ॲप रिझर्व्ह बँकेद्वारा नियंत्रित बँक/एनबीएफसी शी/आऊटसोर्सिंग व्यवस्थेशी संबंधित आहे का ते त्यांच्या (बँक/एनबीएफसी) वेबसाईटवर लॉग इन करून तपासू शकता. तसेच तुम्ही एसएमएस किंवा सोशल मीडिया चॅनेलवरून लिंक म्हणून प्राप्त झालेले कोणतेही ॲप डाउनलोड करणे टाळले पाहिजे.

### • संशयास्पद ॲप्सचा अहवाल देणे

कोणतेही संशयास्पद कर्ज ॲप, मग ते कोणत्याही ॲप स्टोअरवर असले किंवा एसएमएस / सोशल मीडिया लिंकद्वारे प्राप्त झाले असल्यास कायद्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या एजन्सींना कळवले पाहिजे.

### • कर्जाचा आर्थिक परिणाम समजून घेणे

डिजिटल कर्ज घेण्यापूर्वी, तुम्ही वार्षिक टक्केवारी दरच्या स्वरूपात कर्जाच्या एकूण किमतीचे आणि मुख्य तथ्य (की फॅक्ट) विवरणामध्ये दाखवलेल्या इतर संबंधित अटी व शर्तीचे काळजीपूर्वक मूल्यांकन केले पाहिजे.

### • कर्जाशी संबंधित कागदपत्रे काळजीपूर्वक वाचा

तुम्ही कर्जाशी संबंधित विविध दस्तऐवज जसे की मुख्य तथ्य (की फॅक्ट) विवरण (केएफएस), मंजूरी पत्र, उधारता/ एलएसपीची गोपनीयता धोरणे इत्यादी काळजीपूर्वक वाचले पाहिजेत. पुढे तुम्ही हे सुनिश्चित केले पाहिजे की कागदपत्र डिजिटली हस्ताक्षरीत आहेत आणि बँक/एनबीएफसी च्या लेटरहेडवर आहेत.

### • तुमचा डेटा संरक्षित करा

कृपया डिजिटल उधारदात्याचे गोपनीयता धोरण दस्तऐवज आणि डेटा स्टोरेज धोरण काळजीपूर्वक वाचा आणि ऑप स्थापित करण्यापूर्वी ते स्थापित करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या परवानग्या पूर्णपणे तपासा.

### • तक्रार निवारण यंत्रणा

डिजिटल कर्जाशी संबंधित कोणत्याही तक्रारीच्या बाबतीत, बँका/एनबीएफसी किंवा त्यांच्याद्वारे नियोजित कर्ज सेवा प्रदात्यांकडील (एलएसपीज) नोडल तक्रार निवारण अधिकारी यांच्याशी संपर्क साधला जाऊ शकतो. अशा नोडल तक्रार निवारण अधिकाऱ्याचे तपशील बँक/एनबीएफसीच्या वेबसाइटवर, एलएसपीच्या वेबसाइटवर आणि डिजिटल कर्ज देणाऱ्या ॲप्सवर उपलब्ध आहेत. पुढे, ३० दिवसांच्या कालावधीत बँका/एनबीएफसी द्वारे तक्रारीचे समाधानकारक निराकारण न झाल्यास, रिझर्व्ह बँक-एकीकृत लोकपाल योजना (आरबी-आयओएस) अंतर्गत तक्रार व्यवस्थापन प्रणाली (सीएमएस) पोर्टलवर तक्रार नोंदवता येईल.

## मनी अॅप - दृष्टिहीन व्यक्तींना सक्षम करणे

- दृष्टिहीन व्यक्ती मनी अॅप डाउनलोड करून चलनी नोटेचे मूल्य ओळखू शकतात.
- अॅप महात्मा गांधी मालिकेतील आणि महात्मा गांधी (नवीन) मालिकेतील बँक नोटांची ओळख हिंदी, इंग्रजी आणि अन्य ११ भाषांमध्ये (आसामी, बंगाली, गुजराती, कन्नड, मल्याळम, मराठी, उडिया, पंजाबी, तामिल, तेलगू उर्दू) मौखिक रूपात तसेच कंपनाद्वारे करते.
- अॅप डाउनलोड केल्यानंतर, इंटरनेटची आवश्यकता नसते आणि अॅप ऑफलाइन मोडमध्ये कार्य करते.
- अॅप एंड्रॉईड प्ले स्टोअर आणि आयओएस अॅप स्टोअर या दोन्हीवर विनामूल्य उपलब्ध आहे.
- मोबाईल ऍप्लिकेशन ही नोट स्वरी आहे किंवा बनावट आहे हे प्रमाणित करत नाही.



English

हिन्दी

मराठी

गुजराती

बांग्ला

तुमिळु

पंजाबी

उर्दू

उर्दू

उडिया

असमीया

मल्याळम

तेलुगू

## अस्वच्छ/फाटलेल्या दोषयुक्त नोटा बदलून घेणे

- खराब झालेल्या, फाटलेल्या, अस्वच्छ किंवा सदोष चलनी नोटा बँकांच्या शाखांमध्ये काउंटरवर बदलल्या जाऊ शकतात. चलनी नोटांचा विनिमय भारतीय रिझर्व्ह बँक नोट रिफंड नियमावली, 2009 (2018 मध्ये सुधारित केल्याप्रमाणे) अनुसार केला जातो.
- बँक शाखेने अशा नोटा बदलून देण्यास नकार दिल्यास बँकेकडे तक्रार करा.
- तक्रारीचे एका महिन्यापर्यंत निराकरण न झाल्यास, तुम्ही रिझर्व्ह बँक लोकपालांकडे तक्रार करा. तक्रारीचे एका महिन्यापर्यंत निराकरण न झाल्यास, तुम्ही रिझर्व्ह बँक लोकपालांकडे तक्रार करू शकता.

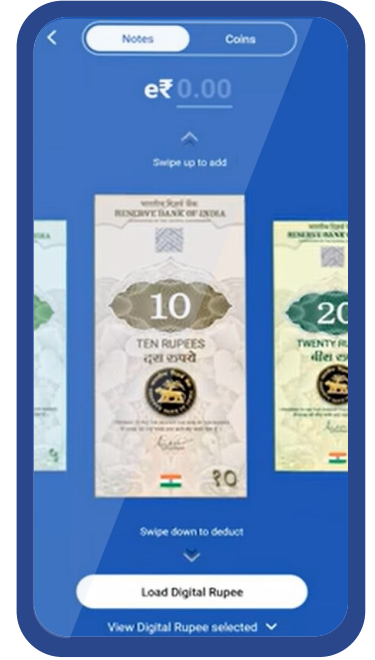
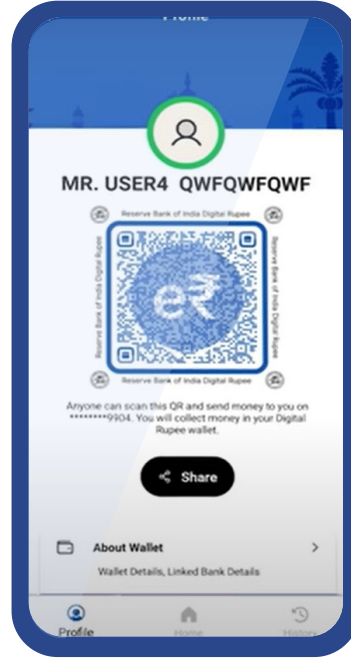


नाण्यांबद्दल दिशाभूल करणाऱ्या माहितीचे  
निराकरण करा

- विविध मूल्यांची नाणी एकाच वेळी चलनात राहतात कारण नाण्यांचे आयुष्य दीर्घ असते.
- सर्व बँकांना व्यवहारात नाणी स्वीकारण्याच्या आणि त्यांच्या सर्व शाखांमध्ये त्यांची देवाणघेवाण करण्याविषयी सूचना देण्यात आल्या आहेत



- डिजिटल रूपया ही भौतिक चलनाप्रमाणेच कायदेशीर निविदा आहे.
- डिजिटल रूपी वॉलेट वापरताना तुम्हाला तुमच्या वॉलेटमध्ये प्रत्यक्ष चलन ठेवण्याची गरज रहात नाही आणि तुम्ही डिजिटल रूपयाचे वॉलेट असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला किंवा व्यापाऱ्याला पेमेंट करू शकता
- डिजिटल रूपया हे यूपीआय सहित अंतरपरिचालन योग्य (इंटरऑपरेबल) आहे याचा अर्थ असा की तुम्ही कोणत्याही व्यापाऱ्याला त्यांचा यूपीआय क्युआर कोड स्कॅन करून पेमेंट करू शकता.
- तुम्ही तुमच्या बँक खात्यात डिजिटल रूपये सहजपणे भरू (लोड) आणि काढू (रिडीम) शकता.
- कोणत्याही पायलट बँकेचे डिजिटल रूपी ॲप इंस्टॉल किंवा ॲप स्टोअरवरून डाउनलोड करा आणि व्यवहार सुरु करण्यासाठी नोंदणी करा.



बँकेत १० वर्षे दावा न केल्या गेलेल्या ठेवी भारतीय रिझर्व्ह बँकेने राखलेल्या ठेवीदार शिक्षण आणि जागरूकता (डीइए) निधीमध्ये हस्तांतरित केल्या जातात. नवीन ठेवी अदावीत राहू नयेत याची खात्री करण्यासाठी आणि सध्याच्या दावा न केल्या गेलेल्या ठेवी योग्य प्रक्रियेनंतर योग्य मालकांना किंवा लाभार्थ्यांना परत केल्या जाव्यात यासाठी रिझर्व्ह बँक विविध उपाययोजना करत आहे. बँकांनी त्यांच्या संबंधित वेबसाइटवर दावा न केल्या गेलेल्या ठेवींची यादी प्रदर्शित करणे आवश्यक आहे. अशा डेटापर्यन्त ठेवीदार/लाभार्थींना अधिकाधिक पोहचता यावे आणि त्यांचा प्रवेश विस्तृत व्हावा यासाठी रिझर्व्ह बँकेने एक केंद्रीकृत वेब पोर्टल विकसित केले आहे. जेणेकरून वापरकर्त्यांच्या माहितीच्या आधारे अनेक बँकांमध्ये वापरकर्त्यांना त्यांच्या दावा न केल्या गेलेल्या ठेवी शोधता येतील.

शोध पोर्टलचे नाव आहे उद्गम UDGAM(जे अनक्लेम डिपॉझिट्स - गेटवे टू ऍक्सेस इन्फॉर्मेशन चे संक्षिप्त रूप आहे.) ([www.udgam.rbi.org.in](http://www.udgam.rbi.org.in)) ज्याचा 17 ऑगस्ट 2023 रोजी माननीय गव्हर्नर साहेबांनी सार्वजनिक वापरसाठी शुभारंभ केला होता. आजपर्यंत, पोर्टलवर 30 बँकांसाठी शोध सुविधा उपलब्ध आहे.

वापरकर्ते स्वतःची नोंदणी करून पोर्टलवर प्रवेश करू शकतात आणि वापरकर्त्यांच्या माहितीच्या आधारे दावा न केल्या गेलेल्या ठेवी शोधू शकतात. शोध सफल झाल्यावर, वापरकर्ते दावा न केल्या गेलेल्या ठेवीचे संदर्भ क्रमांक (यूडीआरएन) डाउनलोड/मुद्रित करू शकतात. आणि स्वात्यावर दावा करण्यासाठी किंवा ठेवी पुन्हा सक्रिय करण्यासाठी संबंधित बँकेच्या शाखेला भेट देऊ शकतात. स्वात्यावर दावा कसा करायचा किंवा ठेवी पुन्हा सक्रिय कश्या करायच्या याची महिती शोध परिणाम प्रदर्शन पृष्ठावर त्या विशिष्ट बँकेसमोर हायपरलिंकच्या स्वरूपात देखील प्रदान केली जाते.

वित्तीय जागरूकता संदेश

केम

नीट्स



## वित्तीय समावेशन आणि विकास विभाग

भारतीय रिज़र्व बैंक  
10 वा मजला, केंद्रीय कार्यालय,  
मुंबई 400001, भारत